

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра української літератури

Українська повстанська лірика: образи, мотиви, поетика

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка II курсу магістратури,
групи 602 (з.ф.н.) спеціальності 035
“Філологія (Українська мова та
література)”
Ганич Анна Віталіївна
Науковий керівник:
доцент Мальцев В.С.

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № ____

від “__” _____ 2021 р.

зав. кафедри _____ доц. Мальцев В.С.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Художня специфіка і значення повстанської творчості	11
Розділ II. Творчість Маріє Потикевич-Заболотної	21
Розділ III. Творчість поета-повстанця Івана Гнатюка	54
Висновки	66
Список використаних джерел	70

ВСТУП

Українська література ХХ століття – своєрідне й неповторне явище у світовій літературі. В останнє десятиліття ХХ ст., коли національне літературознавство вийшло з єдиного колоніального простору СРСР, українці отримали змогу побачити національну літературу як цілісний її процес у всіх його аспектах, незважаючи на вимушено забуті тоталітарним режимом окремі імена та факти.

В радянські часи панувала думка, що соціалістичний реалізм – напрям, який вважався “основним методом радянської літератури”, був відображенням ледь не всього письменства 30 – 80-х років ХХ століття. Звичайно, ми не можемо заперечити реальність існування самого соціалістичного реалізму як літературного явища, так само як і неможливо викреслити з історії більшовицьку добу. Проте соцреалізм звузив творчі можливості літератури, проте, певною мірою, посприяв приходу в літературу гуманістичної течії – екзистенціалізму, що стала виявом людської свободи та її самостійності. Гімном гуманізму вважається алегоричний роман А. Камю “Чума”, явний зміст якого, за авторським світобаченням, – “боротьба європейського Опору проти фашизму [10, с. 425]”. Самі ж письменники-екзистенціалісти під час війни брали участь у русі Опору.

“Рух Опору – визвольний патріотичний рух народних мас під час Другої світової війни 1939 – 1945 років, що розгорнувся проти німецько-фашистських, італійських та японських загарбників на окупованих ними територіях. Головні завдання руху Опору – вигнання загарбників, ліквідація фашистських порядків і забезпечення незалежності й демократичних свобод. Основною силою руху Опору були робітники та селяни, інтелігенція, навіть духовенство” [4, с. 6–7].

В Україні рух Опору мав своє індивідуальне вираження. Представниками його стали повстанці, вояки УПА, яка виникла у жовтні 1942 року й вела боротьбу як із фашизмом, так і з більшовизмом – двома тоталітарними системами, які вороже ставилися до будь-яких національних українських проявів. По закінченні війни й перемозі в ній Москва кинула на ОУН великі каральні енкавесесівські комуністичні загони, інколи й українських яничарів, якими чинила найжорстокіші братовбивчі розправи. Ця драматична епопея з безліччю трагічних картин, з героїкою лицарських вчинків, з одержимістю духу, з вимушеною жертвовністю за Україну, ожила у творах самих учасників бойових дій, тих людей, яким була небайдужа доля Батьківщини.

Опір гітлерівському та сталінському поневоленню вели національно-патріотичні сили, зокрема й організацій українських націоналістів обох частин: мельниківців та бандерівців. Ці збройні українські національно-визвольні змагання 40–50-х років під проводом ОУН–УПА проти фашистського і радянського тоталітаризму знайшли своє вираження в поезії цього періоду, яку Т. Салига називає “поезією Опору, протесту, нескореності духа” [40, с. 28]. “У європейському літературознавстві іменується поезією резистансу” [36, с. 28].

Розглядаючи українську поезію радянської доби, часто помічається її фізична знекровленість, естетична спустошеність і моральна розгубленість. Політичні умови, які склалися на той час, призвели до того, що десятки найталановитіших митців було репресовано й знищено, фактично опинилися поза вітчизняним літературним процесом. Митці старшого покоління в умовах тоталітаризму зрікалися творчого пошуку, писали за потрібним шаблоном, і лише після 1991 року до нас повернулися забуті імена – Олена Теліга, Годось Осьмачка, Олег Ольжич, Олесь Бабій, Богдан Кравців, Юрій Липа, – усі вони, представники політичного резистансу творили національну літературу у важкий для країни час. І не дивно, що

літературою резистансу була поезія, а не епіка чи драма. Творити великі за розміром твори у воєнний час було важко, крім того ліричні поезії давали змогу якнайшвидше привернути до себе увагу читача, тим самим вплинути метким словом на його почуття, пробудити у ньому патріотичність – саме це, в тому числі, мала на меті упівська поезія.

Як не дивно, рух Опору був характерний для літератури не тільки 30–50–х років, а й мав місце у літературі 60–х (у творчості “шістдесятників”), знайшов своє відображення в невідомій поезії поетів подальших років. На цьому наголошує І. Роздольська у праці "Політична естетика в українській поезії резистансу 40–50–х років ХХ століття у генетичному контексті". Зауважимо, що українська література радянської доби розвивалася двома шляхами, тобто була створена “залізна завіса” між різними художніми системами. Цей період характеризують “два моральні імперативи”: “будь–що виживи”, та “нізащо не зречись” [44, с. 115]. Ці карколомні наслідки розчленовували Україну. Отож, поезія руху Опору з’явилася як історична закономірність, заперечення певної ідеології, і на всіх своїх етапах мала єдину мету – свобода слова й особистості.

Поезія резистансу періоду визвольних змагань УПА характеризується формуванням особистості як патріота і бійця за незалежність України.

У поезії воєнних літ переважало парадне зображення війни. Усвідомити страшне протистояння двох сил – гітлерівщини і сталінщини тогочасна українська література (радянська) не могла, бо не сміла. Ті, що постали супроти цих смерчів, були національно згуртовані й мужні, та, на жаль, їх було небагато. А ті, що писали про ілюзорне щастя, підкорилися морально і фізично, що принесло в українську літературу поезію передвоєнний бравурних настроїв, а ще – агітаційно–публіцистичні мотиви узагальнено–піднесеного звучання.

Цікаво те, що від радянської фронтової та повоєнної лірики поезія вояків УПА відрізнялася не тільки своїми мотивами, а й самим

психологічним тлом. “В умовах окупації літературне пожвавлення художніх досягнень відбувалося саме внаслідок національного пробудження – відродження, хоча з–під пера українських письменників тоді не з’явилося жодного твору, який би “уславлював” окупантів, “дякував би” за визволення, що змушені були робити українські “радянські” письменники – постійно “дякувати партії”. Навпаки, – їхні твори пройняті виразними національно–патріотичними ідеями. Ці ідеї стають ще виразнішими і домінуючими, коли окупанти вдалися до відкритого терору проти українських діячів, а фактично проти самої ідеї національного Відродження. В результаті українські патріоти піднялися на збройну боротьбу проти окупантів, у яку включається й література. З’являється література Опору, передовсім поезія, що твориться безпосередньо в лавах УПА” [26, с. 46].

Українська Повстанська Армія вписала славні сторінки в історію визвольних змагань нашого народу. Недарма її згадки й по сьогодні діють на представників сусідньої держави, як червоний колір на бика. Зрозуміло, що діяння упівців або фальсифікувалися в радянській історіографії, або просто замовчувались. Адже в соціалістичній Україні національні герої оголошувались зрадниками. Лише після 1991 р. з’явилася можливість донести до мільйонів правду про УПА, і цій меті слугує чимало праць, мемуарів, художніх творів, запропонованих представниками діаспори, зокрема “ Літопис УПА”, де зібрано матеріали про діяння упівців у період Опозиції, а також пісні присвячені національно–визвольній боротьбі УПА. Сюди долучаються й численні публікації авторів із материкової України, серед яких особливо виділяються свідчення безпосередніх учасників бойових дій.

І. Роздольська у своїй дисертації “Українська поезія резистансу 40 – 50–х років ХХ століття: генетичний контекст і естетична природа”, яку було захищено ще в 2000 році, здійснила комплексну спробу осмислити

українську поезію резистансу 40–50-х років ХХ століття як окремий, особливий організм в українській літературі, окреслила його межову природу й визначила антиколоніальне спрямування.

Хоча, на думку О. Забужко, епопея УПА “так і не зробилася фактом культурної історії (“оскільки не мала єдиного поета рівня Шевченка, сотні тисяч життів канули в прах, і не лишилося в жодному жанрі, жодного художнього твору, що на повну силу скристалізував би й зафіксував для прийдешнього естетичний смисл цієї гекатомби, так канула б свого часу й Коліївщина)” [2, с. 12]. Одного – ні. Але “легіон” пасіонаріїв, що писали цієї історії поетичний літопис, з художніх фрагментів поодиноких життів, обмежений апокаліптикою часу, що не давав права не тільки на мистецьке самовдосконалення, але і на життя” [36, с. 285].

І сьогодні багато наукових праць доводять, що поезія упівська є своєрідною сторінкою в історії духовного опору тотальній нівеляції національної культури. Тарас Салига стверджує, що “поезія упівська своїм корінням виростає із часу довоєнного” [38, с. 3]. Ось що читаємо в передмові до антології “Слово і зброя”, присвяченій УПА: “Ще перед Другою світовою війною почав формуватися тип українського письменника, поета як діяча, що, відроджуючи в собі шевченківський дух і традиції, свідомо скеровував свою творчість, а нерідко і сам збройно боровся за неї” [9, с.7].

Треба зазначити, що література УПА включає не тільки творчість поетів, повернених із забуття, сюди відносимо й фольклорну спадщину народу – це ті пісні, колядки, щедрівки, марші, які були складені протягом визвольних змагань 1939–45-х, і навіть до 50-х років і передалися нам у спадок завдяки тим людям, котрі через непокору несли світло істини. За збирання і видання українського повстанського фольклору взялися аматори з числа вчителів, культосвітніх працівників. Отож, протягом 90-х років ХХ століття у світ вийшла чимала кількість наукових публікацій, а саме: ”І

скажемо правду в очі всім” З. Бервецького, “Ми йшли до бою“ А. Пастушенка, “Повстанські пісні” В. Подуфалого та багато інших.

Українська поезія 40–50–х років ХХ століття – один із багатьох виявів культури резистансу. Специфіка поезії полягає в тому, що, на відміну від подібних синхронних явищ з інших літератур, її спектр розширювався у двох напрямках – антифашистському та антирадянському, власне, через історично–культурний контекст: український національно–визвольний рух у своїх структурних формах був опертий на ідеологію українського націоналізму.

Одна з особливостей поезії Опору – психологічний портрет ліричного героя, який є настільки реальним, наскільки реально існував сам поет. Природною життєвою потребою кожного учасника руху Опору стало пристрасне бажання створити свій світ із зовнішнього хаосу, до кінця чи у поезії, чи в бою бути самим собою. Бути чесним з самим собою і не різнитися від свого “alter ego” нічим. Прикладом для нас може бути життя таких поетів, як Олена Теліга чи Олег Ольжич. “Це люди, які в суворих умовах підпілля, використовуючи мінімальні можливості або й не маючи ніяких, поміж боями, бралися за перо. Слово начебто продовжувало бойові змагання, ставало не менш грізною зброєю в боротьбі з ворогом. У цьому акумулювався героїчний час, воно ввібрало любов і ненависть, героїзм і трагізм епохи. Слово ставало живою душею людини, яка зі зброєю в руках здобуває свободу Україні” [41, с. 4].

Книговидання та бібліографічна систематизація, розпочата з 1940–х років самими учасниками українських підпільних і партизанських формувань, свідчать про відносну самостійність явища, його поширення по Україні, а разом з різним етнічним походженням його творців свідчить про загальноукраїнський характер. “Поza екзистенційним мотивом невідворотності смерті поезія резистансу 40–50–х років ХХ століття сповнена могутнього, здорового струменя християнського світорозуміння,

який у поєднанні з національними цінностями дозволяє поетам творити молитву надії, адорацію українській месіаністичній жертвності – такий світоглядний зріз дозволяє виявити зв’язок української поезії резистансу із синхронною їй поезією учасників польського (з відповідною похибкою на її, польський месіаністичний світогляд) руху Опору, вояків Армії Крайової” [36, с. 282].

Зазначимо, що на декларативному та змістовому рівні українська поезія виявила генетичну спорідненість зі своїми попередниками – українською стрілецькою поезією, творчістю поетів міжвоєнного періоду в ХХ столітті, а також із українською класичною літературою, – на цьому наголошує І.Роздольська.

Поезія Опору, як феномен, поєднується ще й з табірною (50–60–ті роки) українською поезією в СРСР. Отож, що ж поєднує цих письменників різних часових відліків? “Засадничими для української поезії резистансу в основному залишився унітарний підхід до мистецтва слова; сенс підходу полягав у жертвовному, містичному, з Божого провидіння, служіння шляхетній, високоморальній меті – визволенню України, з якого випливали такі принципи як національний, в дусі світогляду І. Франка (творіння рідною мовою для свого народу, відображення найглибших порухів української душі)” [36, с. 282].

Дослідження упівської поезії допоможе зрозуміти естетичний смисл цієї лірики, наново оцінити творчість вимушено забутих письменників, і взагалі відтворити цілісно літературний процес в Україні в часи тоталітаризму.

Об’єктом дослідження стали ліричні поезії М. Потикевич–Заболотної та Івана Гнатюка – безпосередніх учасників визвольних змагань 40–50–х років, політичних в’язнів сталінських таборів.

Метою роботи є висвітлення української поезії резистансу 40–50–х років ХХ століття, як окремого факту в структурі українського

літературного процесу, з'ясування її особливостей, характеристика творів ніким не досліджуваних письменників.

Методологічною основою праці є принципи історизму: всі художні твори досліджуються у зв'язку з часом їх написання, з подіями біографії того чи іншого автора, дотичними до аналізованого історико–літературного періоду, в контексті розвитку української поезії Опору 40–50–х років.

Теоретична цінність. Матеріали нашого дослідження сприятимуть глибшому пізнанню літературного процесу на Україні в 40–50–ті роки ХХ століття. Матеріали магістерської праці можуть бути використані під час викладання курсів “Українська література 40–50–х років ХХ століття”, при підготовці підручників для середніх і вищих навчальних закладів.

Кваліфікаційна робота складається, крім вступу і висновків, з трьох основних розділів: “Художня специфіка і значення повстанської творчості”, “Творчість Марія Потикевич–Заболотної”, “Творчість поета-повстанця Івана Гнатюка”. Обсяг роботи – 69 с., повний обсяг – 74 с. Список використаних джерел – 62 позиції.

Розділ I.

ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА І ЗНАЧЕННЯ ПОВСТАНСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ

Пісні протесту проти національного, релігійного та соціального гніту завжди посідали одне з чільних місць у системі українського фольклору. Дослідження національно-визвольної боротьби заохочувалось в українській фольклористиці до того часу, поки воно стосувалось слов'янських народів взагалі, або історії України XIV–XVI століть. Але коли доходило до 1917 – 1920-х чи 1949 – 52-х років, відразу починалося ретельне затирання гострих кутів, одностороннє висвітлення подій, які по-рабському підпорядковувались утвердженню радянської влади. Тому в публікаціях пореволюційного фольклору не знайти пісень про Крути чи про січових стрільців. Поза увагою дослідників залишилися патріотичні січові, тюремні, табірні, повстанські пісні – твори, якими лише після 1991 р. стало можливим ліквідувати одну із численних плям художнього відображення історичного буття українського народу. Перші публікації повстанського фольклору з'явилися в 1990 році. Серед них збірки пісень. “А ми тую червону калину”: пісні української національно-визвольної боротьби” З. Бервицького, “Пісні УПА з голосу М. Зеленчука” А. Дайчаківської, “Нам пора для України жить” В. Пойончківського, “Лицарям волі” П. Шимківа, “Ми у вічі сміємося смерті” Є. Шморгуна.

Починаючи з 90-х років минулого століття було зроблено і перші кроки в науково-аналітичному осмисленні повстанського фольклору. До перших таких спроб належать вступна стаття до регенбурзького видання “Співаника УПА”, рецензії на нього Дмитра Донцова, Петра Кізка та невідомого автора, передмова Петра Шимківа “Пісні про лицарів Волі”, його ж наукова стаття “Жанрова система повстанських пісень”.

Досліджували й досліджують повстанський фольклор О. Правдюк, Г. Дем'ян та ін.

Цікавим відгуком на вихід “Співаника УПА” стала рецензія Д. Донцова “Співаник УПА”– універсал нової України”, в якій він пише: “Поезії? Поезій у справжньому сенсі слова я там знайшов мало. Але знайшов щось більш від того. Звичайно, коли родиться на світ щось нове, не тільки людина — то " як ллється кров і рветься крик” (Леся Українка). Ці зроджені серед крові пісні – це голосний крик нової України, яка сповіщає світові, що вона прийшла на світ: що вона живе, жити хоче і жити буде, хоч би всі сили зла завзялися на неї.

У цих піснях я знайшов універсал цієї нової України – ясний, чіткий, твердий і певний себе. Воскреслий дух утопаної в землю справжньої, прадавньої, нової, вічної України” [21, с. 1164].

Петро Шимків стверджує, що “визвольна боротьба українського народу у 1940–50–х роках ХХ століття породила величезний пласт повстанського фольклору, значну частину якого становлять пісні” [45, с. 216].

Отже, епопея УПА залишила по собі значний слід у системі українського фольклору, яка є оригінальною і неповторною сторінкою нашої історії та культури.

З початком Другої світової війни ОУН під проводом Степана Бандери пішла у відкритий двобій з німецькими загарбниками. Значущим її історичним фактом була спроба відновлення у Львові 30 червня 1941 року самостійної Української держави й утворення Українського Державного Правління. ОУН провела величезну роботу щодо створення УПА як збройної сили народу, разом з тим вона організувала велику просвітницьку роботу. Ще в середині 40–х років не лише вище керівництво ОУН та УПА, а й працівники низових організаційних структур належно усвідомлювали велике виховне значення повстанської пісні.

Пропагандисти і політвиховники радо навчали селян, робітників, інтелігенцію й особливо молодь, співати. Зрештою, самі переймали такі твори від народу, що їх складав, поширювали їх у своєму середовищі. Певна річ, робили це також майже всі стрільці й старшини УПА, самооборонних кущових відділів, члени й провідники підпільної мережі ОУН, їх симпатички і однодумці, хто тільки вмів і любив співати.

Добре розуміли справді нездоланну духовно–державницьку силу повстанської пісні й цербери російського імперіалізму. За її переписування і спів окупанти кидали до тюрем на десять і більше років навіть неповнолітніх. Неспростовні свідчення про це неважко знайти в судових справах. Одначе ніякий терор не зміг заборонити нашій нації писати рідну пісню, передавати її новим поколінням, а з нею й непереможне прагнення Незалежності й Соборності. Отож, вивчення поезії УПА має виховне значення для формування народу як нації.

У повстанських піснях гармонійно звучать громадянські, філософські, а також інтимні ноти. І це не дивно, адже головне завдання, яке покладалось на повстанські пісні, – це розбудити в людях їх патріотичність, любов до краю. І, звичайно, цьому допомагали пісенні роздуми над долею українця, а також зображення великого кохання, яке принесли в жертву юнаки і дівчата своїй Україні. Цікавим є те, що пісні УПА бувають медитативного і сугестивного характеру. В одній пісні повстанець роздумує над долею неньки–України, в іншій – емоційно переживає за неї.

П. Шимків подає таку класифікацію жанрових видів повстанських пісень: пісні–марші, пісні–хроніки, повстанські балади, гумористичні твори, повстанські коляди [45]. Він вказує на те, що нові жанри не виникли, вони лише отримали певну трансформацію, завдяки якій маємо їх нове звучання [45]. Характерною рисою цих пісень є те, що вони не тільки створенні в річищі українських фольклорних традицій, а практично є

продовженням і дальшим розвитком жовнірських, стрілецьких творів народного вокалізму [45]. Та попри це у них все ж звучать нові поетичні мотиви, “мають яскраво виражений відтінок психологічних, культурних рис, самого типу мислення народу” [10, с. 89].

Серед повстанців також неабияку роль відігравала маршова пісня, що була виразником основних постулатів, за які й боролися воїни УПА: “Суб’єктивність на цьому щаблі ще немовби не має свого власного голосу й уся цілком віддається тому вищому, яке стало джерелом натхнення” [10, с. 28]. Пісня маршова супроводжувала упівців і в той час, коли вони вирушали в бій, і коли долали численні рейди–переходи. П. Шимків виділяє ще й загальновійськові марші окремої бойової одиниці (сотні, куреня) [45].

“Частим у повстанському фольклорі було звернення до образу матері, спогади про тепло її рук, клопотання і переживання” [34, с. 18]. “Серед пісенних творів про визвольну боротьбу 40–50–х років помітно виділяються пісні, які детально описують події, подають конкретні імена” [45, с. 218]. Це підтверджує й Г.Дем’ян: „Майже всі повстанські пісні побудовані на реальних подіях, випадках із життя героїчної жертвовної смерті конкретних осіб за волю рідної нації. Пісенний фольклор зберіг нам не одну сотню псевд та дещо менше (цього вимагали потреби конспірації) справжніх прізвищ повстанців” [19, с. 24]. Твори, в яких подано детальний опис подій, П. Шимків відносить до пісень–хронік – жанру, який розвинувся у XIX – XX століттях.

Про цей жанр писав О. Дей: “Є підстави твердити, що вже під кінець XVIII століття в процесі розвитку описово–хронікальних епічних пісень у Карпатському регіоні та місцевостях Галичини і Поділля, що межують з ним, а також на Західній Волині починає кристалізуватися окремий жанр епічної пісенності, який ми називаємо “співанками–хроніками”. Ця умовна назва відображає спосіб відтворення дійсності – хронікерську документальність, регіонально–етнографічну специфіку жанру” [17, с. 116].

Схожість деяких повстанських пісень з піснями–хроніками спостеріг і Г. Дем'ян. Він зазначає, що повстанські пісні перегукуються з баладними піснями, а це є властивою рисою хронік” [19, с. 25]. І все ж хронікальність простежуємо у творах, де описано хід бойових дій або історичний факт, який мав місце у період визвольних змагань УПА. Переважно – це змалювання трагічних картин нищення українського народу ворогом. Перед нами чітко вимальовується той складний період з життя народу, який на своєму жертвовному шляху зустрів сибіри й “червоне пекло”.

О. Правдюк стверджує: «У повстанських піснях виразно окреслились такі незвичні для традиційної творчості образи, як “брязкіт кайдан”, “грати на вікні в тюрмі”, “тортури спрагою”, “масовий розстріл з кулеметів засуджених до страти”, “ виявлення катами “криївки”, “відмова від помилування”» [29, с. 14].

Отож, повстанські пісні–хроніки допомагають краще зрозуміти зміст боротьби армії народних месників і подають багато достеменних фактів, які можуть бути використані істориками.

Цікаве місце в жанровій системі повстанського фольклору посідає балада. Балада – “це епічний жанр казкового, фантастичного чи легендарного змісту” [34, с. 325]. Як зазначає Петро Шимків, “у “чистому” вигляді балад серед повстанського фольклору немає, є пісні з баладним сюжетом. У піснях–баладах повстанської боротьби характерне трагічне розгортання сюжету з елементами міфічності, казковості” [1, с. 219]. З останнім можна і не погодитися, – весь смисл цієї боротьби акумулювався у самозреченні, і героїчна смерть – це не міф, а реальність, яку ми сьогодні намагаємося зрозуміти. Все, що вважається найсвятішим, а це життя, не задумуючись жертвує повстанець на алтар України, щоб вона стала незалежною.

Традиційним для повстанських балад є змалювання героєм своєї смерті, а перед цим – прощання з рідними, дівчиною, матір'ю–Україною.

“Сповільнена смерть” характерна для багатьох українських балад, лише з тією різницею, що це смерть героя–патріота, а не закоханого хлопця чи дівчини, що маємо у народних баладах.

У багатьох повстанських піснях присутня тема смерті, у яких відбивається світогляд борців. Повстанці розуміли життя, як самопожертву найвищій меті – Україні, а отже, покора перед смертю заради щастя України, була сприйнята ними як належне. Зловісними символами смерті можуть виступати чорні круки. “Символ ворона у своїй основі – трагічний, ядром його фольклорного значення є зловісне провісництво” [41, с. 161]. Цьому символу “протиставляється символ Святого Духа (істинного голуба) та радянського голуба миру (лжеголуба). Останній бо у своїй суті є вороном і несе не мир, а війну та негоду” [46, с. 163].

Традиційний для української літератури та фольклору символ чорного ворона чи крука у ХХ століття, після приходу до влади більшовиків, отримав додаткове семантичне навантаження. Ось що згадує Макс Гертман, член міжнародної комісії, яка в 1943 році розслідувала більшовицький терор, у праці “Більшовицькі злочини”: “Ходили чутки між людьми, що “чорний ворон” часто виїжджає на захід, але куди – ніхто не міг довідатися” [11, с. 51]. У сталінські часи „чорний ворон” – це була машина, в якій вивозили “неблагодійних” людей, яких у подальшому репресували.

Незважаючи на жорстокий час, українців не покидало почуття гумору. Це відображено і у фольклорних творах цього періоду: сміялися над фашизмом і сталінізмом, висміювали їх ідолів, і чим жорстокішим був гніт, тим зухвалішим робився сміх народу. Зустрічаємо це у різних жанрах, зокрема в пародіях і коломийках.

Пародіювали Сталіна, Гітлера та їх поплічників. Предметом висміювання робилися комсомольці, яких справжні українці сприймали по–своєму. Темою для жартів стали стосунки між двома тиранами, а особливо

пакт Молотова–Рібентропа. Сміялися українці і над своєю долею в умовах колективізованого села.

Пісня–заповіт “Забудь мене, моя матусю” – останнє передсмертне волевиявлення сина матері. “Заповіт – ліричний жанр, генетично пов’язаний зі структурою заповітного розпорядження, яке містить у собі “предмет”, “виконавця” і “суб’єкт волевиявлення” [22, с. 28]. Син прощається з матір’ю, лежачи вже на передсмертному одрі, і заповідає їй:

„Забудь мене, моя матусю,
Забудь мене, що я – твій син –
Як був малий, то ти раділа,
А як підріс, кати взяли...

Не було сили боронити,
Не було сили, бо стара...
Кати злетісь, мов ті круки, –
І закували юнака” [48].

Часте повторення слів “забудь мене” насторожує, адже це неможливо, щоб мати забула сина. Одним із ключових у творі є мотив прощання:

„Відходячи я попрощався:
Прощай, родинонько моя!
Прощай, родино, Україно!
Більш не побачу тебе я...

Більш не побачиш свого сина
Ні у гаях, ні у лісах...
Лише побачиш через сльози,
Закованого в кайданах...” [48].

Особисто песимістичний (бо, найімовірніше, хлопцеві не вибратися із в’язниці), але оптимістичний для України мотив нездоланності її героїв та

боротьби проти поневолення звучить в останніх строфах:

„Прийшов катюга самий старший:
"Отак вам, українські сини,
Не схочете більш України,
На вас покопані ями".

Нехай нас б'ють, нехай катують,
Нехай з нас роблять, що хотять,
Нехай нас в тюрми замикають,
На них ще прийде помсти час! ” [48].

В усьому цьому, очевидно, дуже мало художнього вимислу. Все це – реальні картини життя українців, учасників руху Опору. Багато імен канули в безодню, і лише високі могили нагадують про героїчну боротьбу повстанців.

Отож, новою, надзвичайно важливою ділянкою сучасної літературознавчої й фольклористичної науки є збирання й дослідження літературних творів, пов'язаних із героїчною національно–визвольною боротьбою ОУН–УПА в 1940–1950–х роках. Уже наявні матеріали свідчать, що ця історична епоха залишила величезну кількість поетичних зразків про героїку та масову жертовність українських повстанців. Пісень цієї тематики створено і побутує, очевидно, далеко не одна тисяча, “їх маємо не менше, ніж козацьких” [18, с. 142].

Вже у 40–х роках пісні такого змісту їхні виконавці називали повстанськими, значно рідше – партизанськими та революційними, а іноді бандерівськими.

Провідними ідеями повстанських пісень є повна незалежність і соборність українських земель, непохитна переконаність у справедливості цієї великої мети й неминучості її здійснення, гордості за свою героїчну націю, зневага до смерті, орієнтація на власні сили в боротьбі проти

окупантів та їх найманців.

О. Правдюк стверджує: “Повстанські пісні творилися й поширювалися в нелегких умовах переслідування, тюремних ув’язнень тих, хто їх складав, і тих, кого вони оспівували. Цілком зрозуміло, що здебільшого ми не знайдемо в них вишуканих форм виразу, досконалих метафор, епітетів, якихось особливо оригінальних фарб для відтворення того чи іншого образу” [34, с. 14]. З останнім можемо частково не погодитись, адже трансформація деяких образів у повстанських творах супроводжується яскравими художніми знахідками, не притаманними попереднім рокам. Простота засобів вислову, як поетичних, так і музичних, часом певна невідшліфованість їх, ніскільки не применшують значимості повстанських пісень, як відбитку в поетико–музичній формі тяжких кривд, заподіяних українському народу тоталітарними системами.

Г. Дем’ян зазначає, що повстанський фольклор заснований на реальних фактах, крім того, вони аж ніяк не наслідують російські вокальні твори періоду громадянської війни, як стверджував О. Правдюк у праці “Українські повстанські пісні”. “Дійсно, є окремі зразки та мотиви, але вони буквально тонуть у морі суто українського національного мелосу. Зрештою, поява згаданих винятків пояснюється передусім тим, що в УПА брали участь російські солдати та офіцери” [19, с. 24].

“У повстанських піснях дуже часто виступають псевда, це пояснюється тим, що виконавці свідомо замінювали точні імена, щоб поневолювачам важко було до них прискіпатись. Наприклад “стрілець” ставав “козаком”, “повстанець” – партизаном і т.д.” [19, с. 24].

Серед повстанських пісень виділяємо такі жанри: марші, хроніки, балади, гумористичні твори, молитва, заповіт. Поетичні твори будуються переважно за таким принципом: зачин, який переважно сповіщає про небезпеку; основна частина, в якій акумулюються почуття ліричного героя, кінцівка – де лунає патріотичне гасло або заклик до боротьби.

Для повстанських пісень характерні метафоричні назви. Через монологи, діалоги розкривається суть ліричного героя, який постає перед нами як виразник інтересів усієї нації, водночас це не тільки патріот своєї держави, борець за справедливі ідеали, це часто й до нестями закоханий хлопець. У творах присутня навіть певна меланхолійність.

По-новому осмислюється тема смерті. Цей біологічний вияв організму ховає у собі сакральні волевиявлення повстанця. Смерть не страшна, якщо це потрібно Україні. Самозреченість – ось новий мотив цих пісень. Поряд звучать гучні марші, які й не дозволяють померти, бо в боротьбі – перемога. Для повстанської пісні характерний “лаконічний малюнок материнського оплакування сина, уявного прощання покійника з світом над чорною ямою, що приготовлена для нього” [19, с. 25].

Поява нових слів–символів, характерних тільки для повстанського фольклору, а також трансформація деяких образів робить повстанські пісні оригінальними, з притаманною тільки їм специфікою.

Вживання слів–табу утрагічнюють текст. Хронотоп цих пісень закладений у січових поезіях. Виразно змальовується там і картина світу: “верх – низ”, “життя повстанців у “криївці” вилилось у непереможне прагнення наблизитись до “зоряного неба”. Протиставляються такі образи – “ненька–Україна” і “червона Москва”. Повстанська поезія – національний вияв культури свідомого люду своєї землі.

Повстанський фольклор розвивався паралельно з повстанською поезією, яка також мала свої плюси й мінуси. Одні поети–повстанці стають ближче до фольклору, інші переросли у справжніх поетів. Їх поєднує те, що несуть вони у своїх творах любов до України, а їх незламний дух живить нашу сучасну літературу.

Розділ II.

ТВОРЧИСТЬ МАРІЯ ПОТИКЕВИЧ–ЗАБОЛОТНОЇ

2.1 Життєвий шлях. Марія Потикевич–Заболотна є однією з поетес, творчість яких перебуває на межі між безіменними авторами повстанських пісень і літераторами–професіоналами. “Ще в материнському лоні побувала в тюрмі за Другої Речі Посполитої” [33, с. 5] і все життя доводилось боротися за виживання, щоб називатися людиною на своїй поневоленій ворогом землі. Що може жінка, коли проти неї постала тоталітарна система, та багато може зробити слово, що палає вогнем свободи.

Марія Василівна Потикевич народилася 1 травня 1924 року в селі Оришківцях Гусятинського району на Тернопільщині в сім’ї вчителів.

Мати Марії, Стефа Мельник, була в січових стрільцях, за що польська влада арештувала її й посадила до львівської в’язниці. Важкі умови тюремного життя привели до того, що молода вчителька померла, залишивши напівсиротою півторарічну дівчинку.

Василь Потикевич, батько Марії, закінчив Віденський університет і викладав деякий час у Станіславській гімназії . Але зі смертю дружини переїхав до міста Чорткова, звідки був родом, а дочку свою віддав на виховання своєму братові Онуфрієві та його дружині Марії в село Оришківці Гусятинського району. Дядько Онуфрій був у січових стрільцях, а тітка Марії – активісткою в Союзі українок, тому й не дивно, що виховання велось в патріотичному дусі, в любові до рідної мови, землі, народу. Як згадує М. Потикевич, вона знала багато пісень, віршів, для неї виписували журнал “Дзвіночок” [32, с. 23].

Та щастя й горе завжди ходять поруч, гірким випробуванням стала для дівчини новина про те, що її мати померла, а у батька інша сім’я, до якої Марія так і не звикла. Та все ж любов названих батьків допомогла дівчині,

як згадує вона вже пізніше: “Росла я в ласці та любові. Мені, сироті, поталанило на розумних та добрих людей” [32, с. 16].

Після закінчення початкової школи подальшу освіту здобувала в Чортківській гімназії, навчання у якій було перерване війною. Перші уроки жорстокості з боку влади, яка, здавалось, прийшла для того, щоб нарешті з’єднати Галичину з великою Україною, отримала тоді, коли дізналася, що її гімназію перейменували у школу №1, змусили вивчати російську мову, а рідні вчителі кудись безслідно зникали.

Після смерті названої матері, Марія в пошуках рідні опиняється у Львові, де в 1941 році вступила до лав юнацької ОУН. Тоді багато молодих національно свідомих юнаків та дівчат вступали в Організацію Українських Націоналістів. Про причини вступу до неї М. Потикевич у спогадах напише так: “Усі окупанти – поляки, фашисти, більшовики – несли з собою поневолення, страх, насильство, смерть. Все це змусило мене вступити до лав ОУН” [32, с. 26].

Дядько Михайло Мельник влаштував племінницю на підпільні курси медсестер, а згодом роздобув документ, який засвідчував те, що дівчина навчається в медінституті. Вона нелегально лікувала поранених українців, які викрадали зброю в німців. У тому ж 1941 році склала присягу ОУН. Це була пора, коли багато що хочеш зробити для рідної землі, бо тебе переповнює любов до неї, а ще велике почуття ніжності до коханої людини.

Володимир Чайківський, студент політехнічного інституту, член ОУН, став лише на коротку мить великим дівочим коханням, яке трагічно закінчилось у січні 1943 року, коли, при виконанні завдання ОУН, він був убитий поблизу села Ямчин. Це змусило дівчину зробити вирішальний крок у своєму житті. Вона вирішує вступити до лав УПА. Праця пропагандиста здавалась їй надто легкою. Того ж року проходить вишкіл у м. Болехові і вже на початку лютого з боївкою села Підлисса пішла на Волинь.

У рядах УПА, загонах “Крука”, “Енея”, сотні “Докса” М. Потикевич

діяла з 1943–го по 1946 рік під псевдонімами “Василиха”, “Маруся”. “Монашка”. Останнє псевдо отримала через те, що була вірна пам’яті свого загиблого друга Володимира. Протягом трьох років Марія із санітарною сумкою пройшла всю Волинь. Допомогала лікарям при операціях, а деколи й самій доводилось робити неможливе, рятувати життя людини, навіть без необхідних медикаментів.

“21 березня 1944 року її затримали у поїзді, в якому разом з повстанцями перевозила зброю“, – так пише газета “Волинь” (від 26 січня 1995 року). Хоча у спогадах “Така моя доля” М. Потикевич вказує іншу дату, а саме 25 березня й стверджує, що їхала до Львова за ліками.

Рівненська, львівська, чортківська в’язниці – загалом півтора року. Допити, тортури і нарешті – жорстокий вирок. Військовий трибунал засудив дівчину до 10 років позбавлення волі за те, що вона “в своей практической работе лечила раненых бандитов” [32, с. 6]. Але в душі лунав вирок ще страшніший: її зрікся батько. Розуміла, що може пошкодити йому своєю репутацією “бандерівки”, але щоб зректися назавжди?!

Десятого серпня 1947 року М. Потикевич повезли до Сибіру. Її юність минула в таборах, розташованих у Комі АРСР. Спочатку був “Сельскохозяйственный ОЛП №1 (оздоровительный пункт)”, який знаходився в Ухті. “Взимку працювала на лісоповалі – зрізала дерева, обчищала від гілляк” [32, с. 46]. Весною “копали рови, щоб осушити ділянку, а потім садили на ній картоплю. Доводилось працювати і на будівництві” [32, с. 47]. За цю пекельну працю – лише баланда, якої можна й не отримати, якщо не виконаєш норми. Там не було людей, були лише номери. Ніхто не задумувався, що то люди, була лиш коротка фраза, яку говорили політичним в’язням українцям, литовцям, естонцям (їх було там найбільше): “Нам нужны ваши страдания” [32, с. 49].

Найважчою працею для жінок було корчування пнів, і не одна залишилася помирати серед віковичних сосен тайги. Після такої роботи у

Марії відмовили ступні ніг, і вона довгий час пересувалася на колінах. Добрі люди допомогли їй потрапити до лікарні – табору Ветлосян. Через деякий час змогла ходити і залишилася там помічницею лікаря, оскільки мала практику медсестри. На жаль, не судилось залишатися там на довше, оскільки знайшли її вірші, які складала, присвячуючи своїм друзям по неволі.

Наступним пунктом став пересильний табір із міфологічною назвою “Швейная порка”. Дівчата розбирали “шматки скривавленого одягу, шапки, солдатське взуття [...], а там шматки людських рук, ніг, вуха” [32, с. 65]. Після побаченого не страшною видалася і Воркута, де “немає дерев, вічна мерзлота”. Спочатку працювала на будівництві, потім у центральній швейній майстерні. Скільки сил і терпіння треба було мати, щоб вижити. Від розпачу дівчину рятувало поетичне слово. На клаптиках вкраденого паперу Марія записує виношені в серці вірші. Якою радістю переповнилось серце, коли воркутинські табори заспівали пісню нескореної повстанки.

На чужині Марія Потикевич зустріла свою долю в особі Володимира Заболотного, її земляка, який ще з юних літ кохав дівчину і, як вона, був засланий за участь у повстанському русі. У Воркуті Марія й Володимир одружилися, а після остаточного звільнення переїхали в Ухту, де й народилася донечка Стефа.

Мрія повернутися в Україну не залишала їх ніколи. Тому Марія пише листа до батька, надіючись на якусь допомогу. Лист-відповідь отримала від мачухи, яка дала зрозуміти, що їх ніхто не чекає. Та був лист і від свекрухи, яка радісно чекала на повернення своїх дітей. Літо 1956 року – час повернення в Україну. Важко було з пропискою, з такою автобіографією всіх відправляли на Схід, а сім'ї Заболотних просто пощастило на добрих людей. Отримала посаду медсестри в Чортківській райлікарні, яка містилася в селі Бердо, і до пенсії пропрацювала дитячою медсестрою. Постійний нагляд КГБ, приниження з боку влади, обмеження прав людини

не раз приводили до гіркого розпачу. Та розраду знаходила у віршах, сподіваючись, що їх колись надрукують.

Від 1986 року настали для М.Заболотної–Потикевич кращі часи. Її починають друкувати у районній газеті “Зоря комунізму” під псевдонімом Василюха, згодом – і в обласних газетах Тернополя, Івано–Франківська, Львова.

У 1990 році журнал “Дзвін” під рубрикою “Дзвінок до редакції” подає відгук про Марію Заболотну–Потикевич колишньої каторжниці воркутинських таборів. Там же було надруковано й вірш поетеси “Полюбила вона, полюбили її”. Після цієї публікації Марія Заболотна почала отримувати десятки листів від подруг. Вони присилали вірші та пісні, написані Марією в таборах.

З 1991 року жінка очолює спілку політв’язнів у місті Чорткові, її приймають до організації Союзу українок. Останні десятиліття Марія Заболотна жила й працювала в Чорткові, брали активну участь у культурному й громадському житті міста, продовжувала писати вірші. Там же й померла 29 січня 2007 року.

У 1991 році газета “Агро” в рубриці “Поезія з–за ґрат” надрукувала кілька вибраних віршів Марії Потикевич, а також короткі відомості з її біографії. У часописі “Провесінь”, який виходить в м. Чорткові, 1992 року були надруковані давні й нові вірші М.Потикевич–Заболотної, а саме: “Бози”, “Колискова”, “За Богдана гріхи”, “У неволі” та ін.

Відомий на сьогодні літературний доробок Марії Потикевич–Заболотної складає дві окремі збірки. Перша – “Нам дуже треба жити”, що вийшла друком у 1996 році в м. Тернополі, далі була доповнена й перевидана в 2000 році товариством “Воля”. Вступне слово до книжки написав професор Роман Гром’як.

Друга збірка – “Нескорена пісня” вийшла у 1997 році. Низку поезій із цих збірок включено до програми “Пісні з–за ґрат”, з якою виступав

львівський музичний гурт “Не журись”.

У долі Марії Потикевич–Заболотної відбилися долі сотень молодих талановитих людей Західної України, які пройшли крізь усе: Другу світову війну, масові арешти й розстріли, ганьбу й насилля, але не зігнулися, переливши свої патріотичні почуття в полум’яні поетичні рядки.

2.2 Творчість Марії Потикевич–Заболотної в контексті поезії резистансу. Перші вірші Марія Потикевич написала, перебуваючи у повстанській “криївці”, коли після нерівного бою чи важкого рейду наставали хвилини затишшя. І тоді справжньою зброєю робилися слова, в яких лунали гнів і ненависть до окупантів, біль і співчуття до своїх братів і сестер, які гинули на фронті. Не маючи можливості їх надрукувати, зберігала в пам’яті, або на клаптиках паперу.

“Колишня “підземна література” самих упівців не завжди була довершеною. В умовах наступів, боїв та в стані підпілля часто навіть талановитим авторам не доводилось зважати на довершені строфи й версифікаційну майстерність. Головним було фіксувати час, переливати у слово почуття” [38, с. 3]. І справді, коли читаєш вірші тієї доби, відчуваєш, скільки душі вкладено в них. Характеризуючи поетичний доробок Марії Потикевич, ми виділили у її творчості три періоди, кожен з яких характеризується певною тематикою.

2.2.1. Творчість воєнних років. Перший період охоплює 1943–1946 рр., тобто воєнний час до моменту, коли М. Потикевич було заарештовано. Зрозуміло, що доробок цього періоду кількісно невеликий. Вірші писалися під впливом тих подій, які сколихнули душу не одній молодій національно сформованій людині. Вибір, який зробила дівчина, не був спонтанний, важкі роздуми над життям українського народу, ненависть до будь–якого загарбника вирішили долю Марії.

Народжені в бою поезії були ще недосконалими, але з глибоким

змістом. Ідея національної свободи, віра у свою справу – ось ті основні мотиви, що звучать у ранніх творах Марії Потикевич.

Доля українського народу, його держави, погляд у майбутнє – провідні мотиви творів поетів резистансу. Завдання мистецтва слова, ідеологічно–літературної праці – служіння ідеї оборони нації. У праці “Завдання української військової літератури”, що вийшла у 1937 році, С. Петлюра розкрив ті ідеологічні орієнтири, якими згодом скористалися поети УПА. Ідеї С. Петлюри знайшли своє продовження саме в поетів резистансу, адже для них література настільки ж цінна, наскільки продуктивно відбивається в ній процес боротьби за державу. Тож і не дивно, що перші вірші М. Потикевич пройняті героїкою, патріотизмом, щирими закликами до боротьби, а водночас – це дуже ліричні вірші, які виходять з самого серця молодої повстанки. Сюжети беруться найрізноманітніші, та головну роль у них відіграє монолог, в якому дівчина звертається переважно до своїх подруг чи коханого хлопця.

Роздуми над минулим і майбутнім України, вибір правильного шляху для втілення національної ідеї – основні мотиви творів поетів руху Опору. І. Роздольська у своїй дисертації, присвяченій поезії українського резистансу, розглядає дві основні світонастанови, між якими стоїть світосприймання поета–оунівця. Це Ерос і Танатос. Ерос охоплював такі поняття, як Україна, національно–визвольний рух. Танатос – це примирення з ворожим середовищем. Обдумуючи ці два шляхи, поети резистансу запропонували цікаву форму письма – “техніка мислення вголос”, що в практичній психології буде введено аж у 1974 році. Своєрідний монолог, звернений до соратника, покликаний вказати правильний шлях боротьби, а саме: “Свобода націям! Свобода особистості!”

Таким монологом став вірш М. Потикевич “Наталці Чайковій на спомин”, присвячений сестрі Володимира Чайківського. З цього

поетичного твору ми дізнаємося про окремі біографічні факти з життя поетеси. Роздуми над сирітством, невизначеність у житті передаються за допомогою незакінчених речень, обірваних фраз:

„Одна–одніська...

Ніхто мене не жде

Ані до хати, ані хоч в гостину...

Стою над гробом – кругла сирота...” [31, с. 83].

Ліричний герой постає перед нами в образі беззахисної дівчини, яка тужить за вбитим коханим. Перед нею стоїть вибір – примиритися зі всім, чи стати на боротьбу проти несправедливості. Пам’ять про коханого, те, за що він боровся, не дозволяють дівчині впасти у відчай. Лише в боротьбі – справедливість. Прощанням з подружкою Наталкою завершується вірш. Такі прощання–кінцівки характерні для фольклорних творів.

Непохитна віра у свій життєвий вибір звучить в останніх рядках, де наголошено, що основним змістом життя авторки є вільна держава:

„Прощай, Наталю, й вся твоя рідня,

хтозна, чи я ще вас колись пригорну,

та знай: як вільною держава оживе,

згадай мене і нашу долю чорну” [31, с. 83].

У вірші відчувається мотив провидіння, провісництва, передчуття смерті. Це характерне для всієї тодішньої української поезії – поєднані з мотивом віршів Ю.Липи, О. Теліги, О. Ольжича.

Сконденсованістю клятв, кличів, героїчністю гасел, суворим відлунням кононад сповнені вірші Марії Потикевич цього періоду, особливо поезія “Поліський край – свобода, рай!”. Безпосередність мови переходить у своєрідну агітаційно–просвітницьку безпосередність. Аргументи поетових апелювань на поверхні рядків, йому нема потреби оздоблювати їх образною метафорикою чи іншими художніми барвами. Суворий час диктував іншу мову, вимагав діалогу наступного:

„Поліський край – свобода, рай!
Тут вільна Україна.
Втікай, німото, у свій райх,
Де крок твій – там руїна” [31, с. 84].

Як і в багатьох інших творах поетів руху Опору, Степан Бандера згадується тут як безстрашний полководець:

„Бандера нас веде на змаг –
Здобудемо державу,
Або помремо у боях
Для поколінь на славу” [31, с. 84].

І, як завжди, характерним завершенням твору такого роду була кінцівка із закликом до боротьби, в якій виражалися основні постулати національної боротьби:

„Ідуть ряди, встають брати
У бій за Україну
За волю, за державу й честь
Борися, вірний сину” [31, с. 84].

Дев’ятнадцятирічна дівчина такими палкими словами звертається до своїх побратимів, і ми бачимо, наскільки глибоко осмислено нею патріотичні кодекси повстанців.

Поряд з громадянською лірикою у творах Марії Потикевич звучить й інтимна. Тут легко помітною є пісенність, з її особливим народним чаром. Пісня – її улюблений жанр, та, зрештою, майже всі твори мають пісенну мелодику. Тому й не дивно, що одна зі збірок М. Потикевич носить назву “Нескорена пісня”.

Поезії “Львівська”, а також “Соловейко” ввібрали у себе народні елементи пісні, де не тільки є рефрен, а також помітні народні символи, такі, як “калина”, “гай”, “вітри жорстокії”, “соловейко”.

“Львівська “ – кілька штрихів до картини “старого Львова”, дивишся на неї і хочеш співати пісню в стилі ретро. З любов’ю описано околиці міста і перше кохання, яке там зародилося:

„Прийди до левів, я чекаю,
при зустрічі розкажу все,
тебе піснями розшукаю
ось тут, у Львові, в нашім раю” [31, с. 85].

Через деякий час М. Потикевич по – іншому обдумуватиме почуття до коханої людини, під кутом зрілості, хоч настрої молодості не покидатимуть її:

„Зберігай хоч у снах
чар кохання й любов.
І не плач по ночах,
що сон юний пройшов” [31, с. 87].

У вірші “Зберігай хоч у снах” поряд з інтимними звучать філософські мотиви. Поетеса подає своє розуміння призначення людини на землі:

„Є на світі краса –
це відвага борця.
Є на світі спокій –
Це могутність Творця.
Є і воля–сестра,
В снах її колиши,
Крізь зневагу й брехню
Все до неї спіши” [31, с. 87].

Апелювання до імені Господа свідчить про те, що поезії упівців не чужі християнські мотиви. Біль і страждання, сум і розпач огортали душі повстанців, коли вони бачили ту рясну жертвність цвіту української нації. Все це увібрав ліричний твір “Соловейко”. В образі солов’я, який більше не співає, символічно змальовано повстанця. Сум солов’я – недоля

українського народу, “калина”, яку зламали “злії вітри”, – це Україна, окупована ворогом. Доля повстанця, важкі умови його існування – все це знаходимо у творі “Хлопці чистять зброю” :

„Хлопці чистять зброю
 біль вогнищ в лісі,
 полум’я згоріло,
 сушать сорочки...
 Не журіться, мамо,
 пташечка у стрісі
 знає, де наш відділ,
 в які стороні” [31, с. 86].

Життя пташки, ліплення нею гнізда протиставляється повстанцю, який помре за свою землю. Знову ж таки – пророкування його смерті, яка обов’язково буде героїчною, а також віра у перемогу своєї ідеї звучать в останніх рядках:

„Тільки жаль ми того,
 Що я не побачу,
 Як над рідним краєм
 Прапор піднесуть
 Мої браття й сестри
 З радості заплачуть,
 На мою могилу
 Квіти покладуть” [31, с. 86].

Згадані вище поезії М. Потикевич не вирізняються досконалістю форм, та не можна не бачити їхньої щирості, емоційності, патріотичності.

Треба зауважити, що свої твори М. Потикевич мала змогу записати на початку 90–х років. Вірші були відновлені по пам’яті, а також з допомогою листів від подруг, яким запам’яталися твори авторки ще з часів воєнних літ.

У поезіях розглядуваного періоду звучить мотив жертовності,

самопожертви заради найвищого – України, заради рідної землі й водночас – палка віра в краще майбутнє нації.

“Загальний поетичний космос постає як протиставлення і протиборство двох підсвітів – власне українського і другого, ворожого йому” [35, с. 92]. Часова триєдність минулого – теперішнього – майбутнього увіковічнює поезію упівців.

Для творчості М. Потикевич характерні такі ознаки упівської поезії, як переосмислення смерті, що відбивається у такій формі, як її передбачення, а також така форма письма як “техніка мислення вголос”, вкраплення народнопоетичних елементів, хронікальність поезії, її пісенна піднесеність. Крім того, вірші поетеси ніжні і чуйні, вольові й відважні, такі, що жодна людина не засумнівається у її силі та відвазі. Багато суму, але зустрічаємо й “душі веселої пориви”, звідки черпала силу М. Потикевич.

2.2.2. Поезія з-за ґрат. Другий період творчості М. Потикевич-Заболотної. Творчість цього періоду охоплює 1946–1956 роки, – час заслання поетеси. Доводиться констатувати художньо–філософський занепад „материкової” української літератури цього періоду, пов’язаний з черговими хвилями сталінських репресій, боротьбою проти будь-якого національного вияву. А між тим, була література, яку творили письменники в еміграції, а також в далекому Сибіру, в таборах. Поезія “радянських часів” була переповнена крилатими фразами, багатими епітетами, які те й робили, що вихваляли компартію, але ця поезія була душевно бідною, не виражала людину як особистість, а навпаки – зрівнювала її з натовпом. Ліричні вірші, народжені “за ґратами”, – джерело енергії, ковток свободи, якої прагнули українці, перебуваючи за ґратами. Не шукали вишуканих рим, а виливали душу. Тож лише тепер, переосмисливши певні історичні події, ми можемо побачити, що може зробити з людиною, з її культурою насильно насаджена ідеологія. Вона не тільки роз’єднує народ, поступово нищить його. “Поезія

з-за ґрат – це не поодинокий випадок в українській літературі, особливо в літературі ХХ століття. Починаючи від 40-х років і закінчуючи 80-ми, існувала поезія політичних в’язнів, вона як окремий феномен в українській літературі має свої особливості, це “як зворотний бік Місяця: є там кратери і якісь западини, срібний пил і т. ін., а істинної картини про Місяць і структуру його поверхні такі розповіді не дадуть; треба там побувати й описати все з позиції космосу” [15, с. 26]. Ця поезія спрямована проти утисків людської свободи. Цікавим є факт, що поезія Опору розвинулася на основі стрілецьких пісень, і знайшла свій розвиток не тільки в еміграційній літературі, а й у творчості засуджених тоталітарною системою поетів.

Поезії М. Потикевич цього періоду ввійшли до збірок “Нам дуже треба жити” , “Нескорена пісня”. У першій з них твори розміщені в хронологічному порядку, що дає змогу простежити не тільки певні біографічні відомості, а ще побачити зростання М. Потикевич як поета, розвиток її поглядів. Перший вірш, написаний у тюрмі, був присвячений подрузі, ім’я якої не вказується . Це символічне послання всім тим юнкам, яких спіткала така ж, як і поетку, доля. У перших рядках подається опис тюремної камери, де:

„Брудно, тісно, духота...
лиш крізь ґрати зазирають
зорі й місяць крадькома” [31, с. 89].

Вдало підібрані епітети передають той “інтер’єр” тюремних камер, в яких утримували непокірних. Для порівняння можна згадати роман І. Багряного “Сад Гетсиманський”, в якому описано тюрми, які були при радянській владі. У камері, яка призначалася для однієї людини, могли вмістити й двадцять чоловік. Тож навіть зорі й місяць “крадькома” заглядають у те пекло. Спогади І. Гнатюка у книжці “Стежки –дороги” достовірно відтворюють щойно згадану картину: “Камера – невеличка подовгаста кімнатка – площею десь чотири на два метри... з одним

загратованим та закритим “козирком” віконцем, через яке ми могли бачити лише вузький прямокутник неба вгорі. Повітря було важким і затхлим. У такій малесенькій камері сиділо вже тридцять два чоловіки – я став тридцять третім. Спали в тісноті “валетами”, досягаючи ногами один одному до самого підборіддя, і всі на одному боці – на правому або на лівому: якщо переверталися – то всі разом, – ніхто не міг лягти на інший бік чи на спину: не було місця” [15, с. 75].

У наступній строфі поетеса звертається до рідних – батька й матері, запитує їх: де вони сьогодні? І подумки відповідає собі:

„Може, тут ви, за стіною,
Ждете кари, як і я?” [31, с. 89].

Можливо, сьогодні декого здивує така необізнаність, але, коли пригадати історію, методи дій каральних радянських органів, тоді стає зрозумілим, чому ліричний герой не знає, де перебувають його батьки.

У наступному вірші “Складаю пісню, хоча й не до складу ” поетеса сміливіше мовить про “рай червоний”:

„Складаю пісню, хоча й не до складу
про „рай червоний”, брехливу владу,
тюремні ґрати дуже високі,
у серці рани – рани глибокі” [31, с. 90].

Розвінчуючи дії каральних органів, їхнє неправосуддя, М. Потікевич писала:

„На допит йдучи, хрестяться люди
йдеш до чекіста – йдеш на тортури” [31, с. 90].

Важливим тут залишається не рима, а фактична задокументованість. І все ж надія на перемогу людяності звучить в останніх рядках:

„Минеться горе:
Бог лиш є вічний.
Нащадки скажуть,

хто був наш слідчий” [31, с. 90].

У 1947 році був написаний вірш, в основу якого лягли справжні події, що сталися саме тоді, коли поетка була ув'язнена в рівненській тюрмі. Там народилася дитина, і бабуся, яка принесла передачу, винесла дитину із в'язниці у кошику. Поетка, передбачаючи долю дівчинки, звертається до неї з проханням не цуратися матері, не вірити “язикам злих людей”. Бо тяжка доля матері за ґратами, де вона:

„І тужить, і плаче сумними ночами,

І молиться мама твоя.

Щоб доня здорова була і раденька,

На щастя родині росла” [31, с. 91].

Повернення матері на волю поетка пов'язує з такими словами: “І буде добро і любов”.

У цьому вірші звучать споконвічні християнські ідеали.

В одному з поетичних творів авторки прослідковуємо автобіографічні моменти. Поезія, присвячена В. Заболотному, сповнена переживань за долю друга, і, як завжди, підносяться такі слова, як Бог, Україна, “рідний прапор”. У риторичних запитаннях, звернених до коханого, відчуваємо біль за втраченою молодістю:

„А де ж ти, милий мій? Я згадала тебе,

У неволі? Живий? Чи загинув?

Хоч й не стане тебе, я все вірить буду,

Що живий і колись ще зустріну” [31, с. 91].

Звертаючись до чекіста, лірична героїня звинувачує його у смерті синів українського народу і наголошує, що нікому не вдасться збороти, викоренити дух нації, виявом якого є пісня. Народ вірить у те, що:

„Промине важкий час, доля верне до нас,

Бо ми гідні ще того будемо.

Повернемось колись, весняний буде час.

Рідний прапор вгору підіймемо” [31, с. 92].

Поетка знає, що чекає її після в'язниці. Та не дає розпачу зламати її дух, у цьому їй допомагають Бог і спогади про рідну землю, яку вона “у снах обіймає”. Туга за рідним краєм лунає з тюремної камери уже вкотре :

„Та я прийду, мій світе ясний,

Поверну, впаду на поріг...

В село своє, де верби рясні,

Вернусь з ненависних доріг” [31, с. 93].

Недомовленість у віршах М. Потикевич передає гостроту переживань, з допомогою обірваних фраз відчуваємо настрій авторки.

Баладні мотиви звучать у вірші “Полісся”, з якого постає Марія Потикевич, як надзвичайно витончений і ніжний лірик. Наприклад :

„Купина пригортала героя,

Він неначе на подушку впав

І, обнівши поліську красуню,

У бою, у крові помирав” [31, с. 94].

В зобреженні смерті повстанця використовуються народнопоетичні засоби.

У віршах поетки на боротьбу зі злом – “наїздником злим”, “окупантом”, “агентом-сексотом”, “старшим братом” – стають “добровольці-повстанці”, яких “з криївок виймають, судять, везуть в табори”. З вірша “Називали всіх нас “ворогами народу” ми дізнаємося про мету боротьби УПА: “Відстоюємо волю, і віру, і мову” [31, с. 95]. В одному рядку – багатовікові прагнення українського народу.

Образ повстанця асоціюється з Христом, Москва – з Пілатом, Сибір – з Голгофою, перемога – з воскресінням Христовим. В'язень не боїться смерті, лише “страшно мук: слідчий залізний бере прут”. І справді, після нічних допитів багато хто не витримував, смерть і зрада йшли поруч. Але справжній патріот – це той, хто “перед слідчим не впав на коліна”. І далі:

„Ми ждемо на суд – і в товарний вагон,
Навчить нас тайга краще волю любити,
А дух загартує тюремний закон” [31, с. 95].

У “тюремних думках” все сконцентровано навколо “людського болю”. Рядки вірша довші, мотив розгортається повільно, допомагає передати біль тіла й душі ув’язненого після нічного допиту, й закінчується звертанням до Бога. Сили покидають героя, та він гордо несе свій хрест.

З поетичного твору “Співаємо пісню цю нову” дізнаємося про подальшу долю авторки. Товарним вагоном відправляють її на чужину. І пісня переростає в моління:

„О Господи, рятунку нам подай,
Нечисту дику силу подолай” [31, с. 97].

Своєрідний цикл становлять вірші, написані уже в період заслання. Ухтське табірне життя залишило багато жахливих спогадів, про які хотілося б забути, та “серце не дає”.

Вірш “Обшук” – це одна з картин табірної життя. Ув’язнені постають перед нами, як “сірі тіні, скелети голодні”, чиє життя не важить нічого:

„Кругом на одежі чотири номери –
Життя їх, як річ, на землі” [31, с. 98].

І кожного разу, до роботи і після, наглядачі обшукують свої жертви. Поетеса запитує:

„Що ж можуть принести у табір страшного?
Хіба що соснових шпильок,
Щоб пити відвар з них щоднини,
Як ліки для серця й думок” [31, с. 98].

Важка хвороба ніг стала причиною того, що Марію перевели в санмістечко Ветлосян. Та лікування було нетривалим, адже знайшли вірші поетеси, за що М. Потикевич було знову повернуто в табір. Та під час

перебування в санмістечку жінка встигла вишити на матраці адреси подруг, які повмирали. Саме про це написала вона у вірші “Як не згину я тут, о Боже, благаю”. Вірш завершується риторичним запитанням:

„Як повернусь колись, знайду їх родину

Та чи станеться так? Може, і я тут загину?” [31, с. 98].

Надії на повернення майже не було, адже знала, що з сибірських таборів мало хто повертається живим.

З вірша “Вітер Півночі” постають моторошні деталі табірної життя – “бараки сірі під снігами, / в бараках нари порохняві, гладкі й холодні, як той лід, / на нарах подруги змарнілі, / мовчазні і змучені лежать” [31, с. 99]. А контрастом звучить “конвоїв регіт, дикий сміх”. У цьому вірші в сіро–білих холодних тонах передано не тільки повсякденні картини, які оточували в’язнів, а й стан душі на межі розпачу. Безвихідь – такий настрої цього твору.

Про фізичне безсилля поетка написала у вірші “Прокляття кінця вже немає”. Свою стомлену душу вона порівнює з вогником, що “у темряві дня лине”. Своєрідний монолог веде ліричний герой із самим собою, запитуючи:

„– Чи є ще на білому світі

Опора для мене в житті” [31, с. 101].

І зразу ж лунає ствердна відповідь:

„Надіє, о даре найкращий,

як добре, що ти при мені!” [31, с. 101].

Цей літературний прийом, запитання – відповідь, характерний для творчості поетів резистансу.

Зовсім не дивно, що більшість віршів поетки названо піснями. Саме в такий спосіб вони краще запам’ятовувалися, передавалися з уст в уста. Це були гімни нескореної душі, яка боролася з нерівною силою, що вбивала людину морально прагнула зробити з неї виродка .

Таборова пісня під назвою “Бози” присвячена загиблим у бою повстанцям. Бузок символізує юність і ніжність, а також розлуку. Кажуть, якщо знайдеш квітку з п’ятьма пелюстками, то принесе вона тобі щастя, повстанцям це принесло лише розлуку й смерть. Вірш переповнений символічними образами, зокрема характерними для українського повстанського фольклору: “невідома могила”, “жито”, “поле”, “роса”. У вірші помітна градація: “Кругом горіло, шуміло, тліло”, що передає хаос війни. Остання строфа за своїм змістом нагадує повстанські пісні, створені народом:

„На невідомій чиїсь могилі
Нема віночка, ані хреста.
Лиш боз розвився, цвіте донині:
Такі лишила сліди війна...” [31, с. 102].

Доля каторжника не залишилася поза увагою поетки. Для розкриття внутрішнього світу героя вона послугується монологом. Змучений горем і хворобою в’язень мріє лише про зустріч з родиною:

„У рідній хаті край вікна
сльозою вмити ріні руки” [31, с. 103].

Часте повторення прикметника “рідний” сконцентровує нашу увагу на тому, наскільки бажаною є зустріч з Україною. Будні каторжника постають з таких рядків: “згинаю плечі, ниють рані замучений іду, голодний, і падаю то знов встаю” [31, с. 103].

Ліричний герой у своєму монологі звертається до історії, яка брехливо описувала дійсність:

„Клубочком вийся, йди у люди
До правди, бо кругом брехня” [31, с. 103].

В’язень говорить правду:

„В Сибіру гине Україна
Весь цвіт її отут в снігу” [31, с. 103].

Зауважимо, що тема снігу стала одною з провідних у “шістдесятників” і загалом у поезії другої половини ХХ століття. Використовуючи такі образи, як “сніговії”, “мертва тиша снігів”, поети намагаються передати весь той складний час, у якому вони жили. В останній строфі – заповітна думка :

„Живою будеш – прийде воля –
за душі наші помолись” [31, с. 103].

Українці вірили, що ритуал поховання має проходити за участю священника. Без прощальної молитви душі не потрапляли до раю. Тому не дивно, що це останнє прохання вмираючого в’язня, адже ніхто не дбав про їх могили – вони були спільні й безіменні.

Цікаво, що образ зірки характерний і для творчості М. Потикевич. Пригадаємо Шевченкове: “Зоре моя вечірняя, зійди над горою, / поговорим тихесенько в неволі з тобою”. У вірші “Полярна зірка” поетка звертається до небесного світила з такими словами:

„Одинока в небі, блискуча,
Мов планета самотніх, зоря,
Ти зійди, розбуди моє серце,
І не дай підкосити життя” [31, с. 104].

Віддалені роками, та споріднені нещасливою долею неволі, і Т.Г. Шевченко, і М.В. Потикевич звертаються до цього образу, що ототожнюється з тугою та самотністю. І у відповідь звучать такі слова :

„Коли сумно – дивися на мене.
Ти поклич – і я знову зійду,
Перейду через сон аж до тебе,
Воскрешу справедливість людську” [31, с. 103].

Поетка порівнює зоряне небо на чужині і в рідному краї:

„Там у нас красувавсь місяць збоку,
тут – пропав у холодних полях” [31, с. 103].

І знову опис каторжників за допомогою промовистих епітетів “недобиті”, “нешасні”, “голодні”.

Порівняння українського народу з корінням дуба, що ототожнюється з міццю, бачимо у вірші “Думав ворог взяти нас усіх за чуб”. Насміх над колонізатором звучить уже в самій назві вірша. А далі у бадьорому, піднесеному тоні звучать такі рядки, що правдиво відтворюють увесь сенс боротьби українського народу із загарбником:

„Любим землю свою, любим пісню свою,
Над усе шануємо волю.
Нас навчили битись за все рідне,
І за правду йти в неволю” [31, с. 105].

Релігійна тематика є невід’ємною частиною творів М. Потикевич. Зауважимо, що релігія відіграла значну роль у вихованні повстанської молоді. Надія і молитва до Бога – ось те, що залишалося засудженому повстанцеві.

Як заповіт звучить вірш “Прощайте, подруги. Вже їду”. Знову ж таки автобіографічний вірш, в якому поетеса сповіщає про свій від’їзд у 1949 році до санмістечка Ветлосян. Авторка ще не знає, яка доля її чекає:

„Може, викинуть тіло під браму,
І безслідно пропаду, мов тінь” [31, с. 106].

Ці рядки нагадують нам слова з повстанської пісні: „І кинуть тіло в темну яму / І так без роду погребуть”.

Та, попри все, вона заповідає:

„Бережіть нашу пісню кохану,
Бережіть для нових поколінь” [31, с. 106].

“Спомин медсестри” відкриває перед нами зовсім інший світ, про який ми нічого не знали. Далека Північ крила в собі багато таємниць, які назавжди “сховали” у собі сніги. У цьому вірші ліричним героєм є медсестра, перед очима якої пройшла смерть не одного повстанця.

Невільник, який помирає, не залишає по собі ніякого сліду, лише посмішку на згадку медсестрі. Сумно звучать рядки вірша:

„Вітер і сніг на могилі.
Під чужим небом нема
Невільника домовини” [31, с. 107].

“Образи “чужина”, “чужий” тісно пов’язані з образом України, рідної землі. Вони утворюють своєрідну антонімічну пару, компоненти якої носять абсолютно протилежне емоційне забарвлення” [47, с. 82]. Пізніше цей образ запозичають “шістдесятники” та учасники Нью-Йоркської групи. Для колишніх поетів-повстанців, згодом політичних в’язнів, цей образ став провідним, найбільш психологічно і політично навантаженим. Ще виразніше експресивне забарвлення образу “чужина” виявляється в нашому контексті, де він є символом неминучої смерті у неволі.

Віра в потойбічне життя, осмислення духовних ідеалів звучать у вірші “Санмістечко”. В образі зозуль, які повертаються у рідний край, зображено душі повстанців.

Доля України, її сьогодення не могло не тривожити поетку. М. Потикевич знала, що твориться на її землі, але саме з допомогою такого прийому, як сон, наша поетеса опиняється в Україні:

„Не вийде стріти мене мати,
Ні рідний брат, ані сестра.
Я до сусідів попросилась:
Глухе мовчання... Страх і жах!
Нема села... Хрести й могили
Та люди інші у хатах” [31, с. 120].

Що має на увазі поетка, пишучи: “та люди інші у хатах”? Напевно, втратив український народ свою гостинність, методи радянської влади були скеровані саме до цього – залякувати і нищити.

А про самовідданих патріотів поетка напише:

„Були закохані у волю,
Наш свідок – рання сивина” [31, с. 120].

Опис зовнішнього вигляду в’язня, досить виразний, маємо у вірші “У неволі”:

„Маю чорний бушлат, шапку, що їй сто літ,
В чотирьох місцях номер пришитий.
Маю чорні штани, чуні – шість кілограм” [31, с. 121].

У цьому вірші для порівняння описуються Карські ворота і ворота рідної домівки. Перший опис супроводжується гнітючим настроєм, який поетка передала з допомогою зимового пейзажу тайги. Рідний край – веселі грають фарби, і десь вчувається сум у “шелестінні ясенів”.

Життя каторжника порівнюється із життям крота: „Як кроти у норі, так ми в тій мерзлоті” [31, с. 121].

Поезія “Ведуть на розстріл” – мрія втраченого покоління: “Учитись, змагатись без клятих оков”. Не судилося повернутися нашому герою в Україну; бентежний спогад про рідну землю звучить у таких рядках:

„А я собі мріяв: повернусь, зустріну,
Був так зачарований твоїм лицем.
Вже ні, не зустріну тебе, Україно
Пройдуться по мені червоним вогнем” [31, с. 109].

“Червоний вогонь” – натяк на керівництво, що чинило несправедливі суди над в’язнями.

Алегоричними образами виступають у творі “Недозріла трава...” такі слова як “сонце”, “косовиця”, “незріла трава” і “старша трава”. Сонце уособлює волю, трави – українців і їх “старших братів”, а косовиця – масові репресії, які проводилися для того, щоб “трава не сягнула віконця”. Влучно передано систему колонізаторської політики Росії: „Лиш радіє коса – має де погуляти” [31, с. 110] Безвихідь відчувається у вірші “Нічого не хочу”:

„Котиться вік невільничий

По втоптаній дорозі
Тут день за днем кружляє,
Як колесо у возі” [31, с. 111].

Упівська ідеологія ідею помсти, відплати не оголошувала як самодостатню доцільність. За нею, цією ідеологією, стояло більше, – те, що керується вищим сенсом цивілізованої потреби:

„Ми співучий народ, терпеливий народ,
І в історії нашій стільки мук і незгод.
Боже, в поміч нам пісню пошли,
Україну спаси, укріпи, збережи” [31, с. 128].

Молитовні звертання ліричного героя Марії Потикевич до Бога, Ангела, до Ісуса Христа – це сповідь перед нами не однієї особи, а цілого народу, століттями кривдженого іншими. Устами цієї особи молитва промовляється голосом крові, землі, батьків, що дали їй життя, болем історії, пам’яті перед предками і вірою в нащадків:

„Схилися до бідних, Ангеле вірний,
Не дай нам упасти в страшній сірій млі.
Подай нам всім сили не впасти в могилу,
До рідної хати прийти хоч у сні” [31, с. 113].

Вольові почуття ліричного героя М. Потикевич продиктовані невідвратною вірою в українську державницьку перемогу, якої не вбити ні тимчасовими поразками, ані тюрмами:

„Згадай у барвінку квітучому хату
Не дума, що нам передчасний кінець.
Ми ще тут поборемось зі своїм катом,
Рабами не будем, урвався терпець” [31, с. 122].

У поезії руху Опору неабияке місце посідає пісня. Саме вживання слова в контексті засвідчує незламність українського народу. Пісня, як виразник архетипного, є домінуючою в поезії резистансу. Наприклад, такі

вірші М. Боєслава “Співай, поете”, “Прийми мої пісні, “Співаю крові” співзвучні з такими творами М. Потикевич, як “Народилась пісня “, “Ми співучий народ”, “Співай, співай”.

У системі координат поезії М. Потикевич є, сказати б, щонайменше три основні центри, в яких акумулюються: 1) природна стихія; 2) нескорена мрія; 3) трагічний героїзм. В усіх цих трьох площинах пульсує своя кров. Звичайно, тут виділяється одна головна тема – національна незалежність і свобода особистості, але на основі різного матеріалу поетка показала не тільки страшні реальні картини життя українського народу, а найперше в’язнів сталінських таборів, а також передала всі ті мрії й прагнення народу протягом його столітньої історії.

У вірші “Подругам з Новим роком” у віншувальному стилі передано весь трагізм українських дівчат, яких вивезено до Сибіру, на будівництво магістралі. Ось які побажання шле своїм подругам поетка:

“Щастя ! Сили! Світла! Долі!

Непокірно – все трудитись,

Старий рік в світи прогнати;

А в Новім спокійно жити” [31, с. 117].

Тема смерті знову присутня у вірші-пісні “Зоні Гресько із Трускавця”:

“Як умру, моя люба дівчино,

Десть далеко без жодних вісток,

Ти на іншу забуту могилу

Принеси в день весняний квіток” [31, с. 147].

Але смерть – це не кінець, це початок великої дороги, це смолоскип для інших:

“А як буде Україна вільною

І задзвонять іти вже у храм

Розкажи, моя люба дівчино,

Як в тюрмі я за волю вмирав” [31, с. 147].

Вірш “Табірний конвой” розкриває таємницю конвоїра, який проходив службу у тюрмі і там зустрів свою сестру.

У поетичному творі “Там, де колиска нашого роду” назви рослинних реалій – художніх символів – незвичайні атрибути ліричного пейзажу. Поетка мислить ними, як узагальненими образами, своєрідними національними поетичними категоріями. Безперечно, найбільш виразним і насиченим постає образ калини. М. Потикевич семантично й структурно розширює рамки цього образу, надавши йому нового змісту. Калина тут асоціюється як “Україна – українське”, “рідне, батьківське”. Протилежне “калині” – “зла хуртовина”, тобто, “чуже, вороже”, а в підсумку й “смерть”. З цього вірша дізнаємося про один з епізодів життя авторки, коли вона працювала на будівництві. Одного разу, мішаючи вапно, в яму впала дівчина, і наглядач не дозволив її врятувати:

“... Вапно мішаєм – місто будуєм,
З вапна: “Рятуйте”! – крики ми чуєм .
Не дав спасти конвой проклятий
Вапном зробилось тіло дівчати” [31, с. 136].

Баладні мотиви прориваються із вірша “Пам’ятка”. Варіант цього тексту зберегла Марія Матійків зі Стрия. Вишивка на сорочці – найдорожча пам’ятка для в’язня. Хоч почорніли візерунки, а з сорочки залишились лише “торочки”, та невільник береже цю святую реліквію, бо вона, як надія на повернення.

Вірш під назвою “Пісня” – застільний заспів, в якому йдеться про те, що колись за “дубовим столом” зйдуться всі в’язні й заспівають тюремних пісень:

“Тоді, може, і впаде сльоза,
Наша юність відважна була,
Пам’янем... і зітхнем.
Пам’ятати їх завжди будем” [31, с. 146].

Спогади про добрі українські звичаї та обряди зринають у віршах “Таборова мрія”, “Як згадаю у ріднім краю”. В одному:

“Різдвяна колядка у наших хатах,
«Маланка», Вертеп по дорозі” [31, с. 124].

В іншому :

“А там, у нас, в Зелені свята,
Співають різні пташечки.
Плетуть всі люди лік-віночки
З цілющих квітів і трави” [31, с. 125].

Знаємо, що радянська влада не дбала за духовну культуру особистості, не дозволяла відзначати релігійні свята, як Різдво, Трійця. Поетка з жалем пише, що в Україні “Йде рідний брат вбивати брата – / Агент працює із “бюро” / А провокатор в нашій хаті... / Саджають в тюрми – страх і кров” [31, с. 125].

Образ Христа, якого розіп’яли за любов, ототожнюється з долею в’язня-повстанця, який віддано любив свій край.

Наче монотонна мелодія, звучать рядки з вірша “Влево шаг...”:

“Без імен, без прізвищ, без волі
Рік за роком в колоні ідем...” [31, с. 127].

За юністю, що швидко так проминула, а також за славними часами боротьби тужить поетка у цьому ліричному вірші.

Про свою нещасливу юність поетка скаже кількома словами:

“222 1ч
Це таборове прізвище,
Це номер мій, моє ім’я,
Тужлива молодість моя” [31, с. 137].

Серед табірних пісень у М. Потикевич особливо виділяються вірші-присвяти. Серед них – “Подрузі Марійці зі Стрия”, “Марійці Іванейко”, “Подрузі Нусі”, “Марійці Гетьман”, “Подрузі Олені Радченко”. Це вірші –

пам'ять про подруг з яких не всі повернулися із таборів. Називаючи в заголовку імена подруг, поетка хоче, щоб їх імена не були забуті і хоч у віршах залишилась згадка про них. І, як заповіт подругам, звучить:

“Подруго моя, не сумуй,
У снах рідну землю цілуй,
Ще рочок, ще рік – і весна,
Минеться проклята тюрма” [31, с. 138].

Творчість М. Потикевич періоду заслання є найбільш плідною. У муках виношені поезії вражають своєю силою духу й любов'ю до України. Ось чому не можна спокійно читати всі ці вірші, за професійним рівнем не завжди довершені, але сповнені справжньою щирістю. І не дорікаєш за, може, десь не дошліфований рядок чи невдало підібране слово, бо не це головне.

2.2.3 Поезії 1955 – 1962 років. Вірш “Коханому після звільнення” М. Потикевич написала у 1955 р. (якраз почали звільняти політичних в'язнів) і присвятила В. Заболотному. Поезія пройнята неймовірною ніжністю до коханої людини, але все ж у палкому серці ліричного героя найбільше місця займає Україна. Поетка зізнається, що лише Батьківщина може забрати у неї життя:

“Всю любов, яку можу я мати,
Віддаю тобі, друже, в цей час.
Лиш вона може більше ще взяти
Лиш вона жде терпляче на нас” [31, с. 149].

З народженням дочки поетка написала вірш-коліскову “Спи спокійно, спи, малятко”. Здається, що у вірші життя відроджується, наповнюється сенсом буття – опікою й любов'ю до дитини.

“Іграшки малі й великі
Сплять, гарнесенько прикриті,

Місць в небесах дримає,
Вже й дитина засинає” [31, с. 150].

Мрія про повернення у рідний край звучить у вірші “Манять простори рідних нив”. У спогадах зринають “хатки, де ми родились”, “низенький частокіл”, “верби, що давно схилились”. Поетка майстерно передає колорит рідного українського села:

“І перелаз, і кладочки,
Троянди дикі біля хати
І бджоли, верби, і стежки” [31 с. 151].

Вірш, присвячений місту Львову, М. Потикевич-Заболотна напише вже після повернення в Україну. Вчувається у ньому перегук з далекими сороковими роками. Ліричний герой звертається до старовинного міста й дякує йому за те, що його “в чужім краю зберіг”. Спогад про минуле постає, як безодня, та поетка говорить:

“Може все в людини взяти сила,
Навіть розум спопелить до тла,
Але поки кров тече у жилах,
Віра нас в безодні берегла” [31, с. 152].

Подякою до діда-прадіда сповнений вірш “Червоно місцями”. Поетка описує свій мужній і працелюбний народ. Уславлює землю і небо, співає гімн українській природі. З сумом говорить М.Потикевич-Заболотна про тих, хто загинув на війні, адже ніхто не зуміє повернути матерям синів, дітям – батька, дружині – чоловіка. Червоні маки символізують звитяжну боротьбу захисників Батьківщини:

“Ви влітку погляньте на наші поля –
Де мак процвітає, там кров потекла.
Уклін тобі, земле, за твою красу,
За пам’ять, за силу, за те, що живу” [31, с. 153].

Поезії 1955–1962 років, написані після звільнення, – це, переважно,

інтимна лірика, присвячена внутрішнім переживанням поетки, зокрема, такому почуттю, як материнська любов. Вона заглиблюється в себе, в самою створений світ. Джерелом творчості стають невикривлені, щирі почуття, які поетка зуміла пронести крізь бурі свого життя.

2.2.4 Поезії 1990-х років. Протягом 1990-х років у М.Потикевич-Заболотної вийшла друком невелика кількість поезій.

Серед уже надрукованих творів переважають вірші, які стосуються життя українців кінця ХХ ст. Особливо тривожить М.Потикевич-Заболотну виховання молодого покоління. У вірші “1-й урок для школярки про прапор” поетка хоче нагадати усім, що від того, яке виховання дамо своїм дітям, залежить доля всієї нації. Про національний символ України – прапор вона скаже:

“Наш прапор – це колір Господнього неба
І спілого зерна в широких степах” [31, с. 154].

У наступних строфах перед нами відкривається історія України, яку перекручували і приховували від нас. Отже, на перше місце поетка ставить національне виховання, вивчення української мови та історії рідного краю.

У вірші “Іронія сьогодення” М.Потикевич-Заболотна дає зрозуміти, що міжусобні чвари на руку лише ворогові:

Одвічні проблеми українського народу – сварки:
“... за гнилу одежу,
За храм, за віру, за чуже” [31, с. 155].

Спасіння для України люди віднайдуть у любові, у пам’яті про тих, що крізь важкі випробування принесли нам свою непохитну віру:

“Я вірю, мій народе, встанеш:
Веде на змаг тебе любов,
Прадавня, незабутня, щира,
З тюрем неволі – до обнов” [31, с. 155].

Один із віршів, який називається “Україно, дивись: ідуть люди на збори”, М. Потикевич-Заболотна присвятила з’їзду політв’язнів і репресованих. Поетка звертається й до українців, і до чекіста, як ворога народу. Говорить, що не вмерли повстанці, їх сила живе у дітях і онуках, які “Україну врятують від злої страшної біди” [31, с. 156].

Доля реабілітованих відкривається нам у вірші “З’їзд в’язнів”. Подвиги “колись найкращих хлопців і дівчат, сьогодні – посивілих і старих” оживають у невмирущій українській пісні. Разом з нею вони:

“В тюрмі союзній місто збудували,

Проклали залізницю в океан,

Вмираючи, ліси густі рубали.

Минула молодість; прикута до кайдан” [31, с. 157].

Мудрості для кожної сім’ї – ось чого прагне поетка.

Вірш-молитва до Богородиці просякнутий болем і тривогою за долю народу. Ще довго Україні йти до соборності, та з молитвою можна перемогти всі негаразди.

В одному з поетичних творів поетка звертається до свого серця, як скарбниці пам’яті і болю:

“Бережи, моє серце, всі тайни

Бережи, щоб сильніше було,

Бо у споминах з літ молоденьких

Ти міцніти навчилось давно” [31, с. 161].

Заповітними стали слова:

“Буть упертим, живи довго і сміло,

Щоби грім ще зіслати на зло!” [31, с. 161].

Ліричним героєм твору “День УПА” є маленький хлопчик, який пішов у гості до дідуся на поклін в День повстання УПА. Поетка в цьому вірші хоче сказати, що нарешті прийшов той час, коли рідні не цураються своїх батьків, яких у радянський час вважали ворогами народу.

Останні вірші, надруковані М. Потикевич-Заболотною, стосуються важливих тем, болючих для України. Зокрема, таких, як повновладне панування рідної мови, єдність церков. Поетка виступає проти політичних баталій, які розорюють державу. За формою це, переважно чотирьохстрофічні вірші, остання строфа яких звучить як заклик до боротьби або як повчання нащадкам. Вірші не вирізняються довершеністю ритміки, проте мають глибокий філософський зміст. Характерним для творів цього періоду є те, що в усвідомленим патріотом своєї держави постає не тільки ув'язнена повстанка, а й ще зовсім мале дитя.

Патріот своєї держави, М. Потикевич-Заболотна принесла в українську літературну скарбницю ті палкі, глибоко осмислені, патріотичні вірші, які піднімають національний дух народу, виховують і пробуджують основні якості людини, які сприяють духовному збагаченню українця.

Досліджуючи життя і творчість Марії Потикевич-Заболотної ми намагалися висвітлити це питання з погляду сьогодення, а також звернути увагу на період написання поезій авторкою, схарактеризувати й визначити основну тематику творів. Простежено спорідненість поезій М. Потикевич з творчістю поетів-оунівців, виділено деякі моменти, що притаманні й “шістдесятникам”, а також українському фольклору.

Творчість Марії Потикевич-Заболотної виросла з пісенного фольклору, їй притаманні риси резистансу, а також “загратної поезії”. І все ж поезії цієї поетки ми відносимо до творчості поетів руху Опору через те, що:

- 1) біографія М. Потикевич-Заболотної споріднена з долею таких поетів цього періоду, як Марко Боеслав, Мирослав Кушнір, Петро Гетьманець та інші;
- 2) поезії авторки пройняті пафосом визвольних змагань і великої віри у перемогу українського народу над окупантами;
- 3) основні мотиви творчості поетки – сум за рідним краєм,

оспівування величі українського народу, а також гімн повстанцям, засланим у Сибір;

4) як і в поезії інших представників резистансу, у творах М. Потикевич-Заболотної на боротьбу стають два протилежні табори: УПА і московські окупанти;

5) характерні символи для поетів резистансу – розп'яття, хресна дорога, калина, ворон, пшеничне поле, березовий хрест.

Перший період творчості поетки охоплює досить великий проміжок часу. Це насамперед твори, написані в воєнний час, у період заслання і після звільнення (час радянської влади).

Поезії цього періоду різноманітні. Тут звучить тема кохання, втраченої юності, а також громадянська лірика, яка підкреслено національна. Форма написання віршів різноманітна – від гучних маршів до молитви. Багато творів-присвят, зокрема, подругам, які загинули у бою або в таборах Сибіру.

У формі монологу розкривається психологія ув'язненого повстанця. Деколи у віршах-спогадах перед нами постає реальна дійсність.

Поезії останнього періоду творчості авторки стосуються сучасних проблем нашої нації, зокрема, виховання молоді. Поетка на перше місце ставить національне виховання. Політичні катаклізми не оминули творчість поетки. Міжособні протиріччя 90-х вона засуджує, адже розуміє, що щастя нації у злагоді, (чи не достатньо нам “гріхів Богдана”).

Розділ III.

ТВОРЧИСТЬ ПОЕТА-ПОВСТАНЦЯ ІВАНА ГНАТЮКА

Іван Гнатюк – герой національно-визвольної боротьби 40-их років, довголітній в'язень сталінських таборів, митець полум'яного слова, син своєї землі.

Народився Гнатюк Іван Федорович 21 липня 1929 року в селі Дзвиняча Вишнівецького (нині Збарзького району) на Тернопільщині. Початкову освіту отримав у своєму селі, після чого вступив до Вишнівецького ремісничо-промислового училища.

Війна принесла хлопцеві тяжкі випробування. Мобілізація батька до війська змусила п'ятнадцятирічного хлопця враз подорослішати. Вже у 1944 році Гнатюк стає зв'язковим УПА, водночас частим гостем НКВД, навіть незважаючи на те, що він був сином фронтовика.

У післявоєнний час І.Гнатюк продовжує навчання у Кременецькому педагогічному училищі. Пише вірші, підписуючись псевдонімом Іван Недоля. Але з того часу, коли хлопець усвідомив, що хоче боротися за незалежність краю, його переслідують каральні органи радянської влади. Це й змусило І.Гнатюка перейти до Бродівського педагогічного училища. На жаль, бродівський арешт поставив крапку на педагогічних перспективах, та й на молодості загалом.

У 1949 році відбулося засідання військового трибуналу, на якому І.Гнатюка позбавили волі на 25 років.

Спочатку був пересильний пункт Ваніно, а згодом – колимські табори. Але дух бунтаря, який жив у ньому, а ще вірші, мрія їх надрукувати, допомагали вижити, і ні хвороби, ні важкі умови каторжного життя не зламали людини.

Після смерті Сталіна багатьох в'язнів почали випускати на волю.

І.Гнатюка взяла на поруки дівчина Галя, з якою він познайомився на Колимі. Згодом вона стала його дружиною. Нелегким було життя колишніх політичних в'язнів. На роботу з таким минулим не брали, тож заробляти на прожиття було вкрай складно.

Родина Гнатюка теж зазнала утисків влади. Мати з сестрами Івана Федоровича змушена була виїхати в Миколаївську область.

Важко хворіючи, Гнатюк попри це не міг забути про своє покликання. Жага до писання підживлювала душу. Справжні вірші ховалися під яслами, а “пустопорожня фразеологія”, як говорив поет, “спочатку не друкувалася в жодній газеті і лише згодом, у 1965 році, виходить перша збірка “Паговіння”. Треба сказати, що перша книжка віршів і дві наступні “Калина” і “Повнява”, ще не зазнали такого старанного редагування, як наступні: “Життя”, “Жага”, “Дорога”. У 1967 році поет був прийнятий до Спілки письменників України.

Після проголошення незалежності Гнатюк друкує, нарешті, свої вірші, “сховані під яслами”, й у світ виходить збірка “Нове літочислення”. Саме твори з цієї збірки стали предметом нашого дослідження. Ці поетичні твори, а також книжка спогадів “Стежки – дороги” розкривають перед нами письменника І. Гнатюка, “який не зрікся і не зрадив” [43, с. 6].

На Івана Гнатюка, як на поета, великий вплив мали ідеї українських націоналістів. Перебуваючи за ґратами, письменник добре усвідомлює долю сотень таких же патріотів, як і він, кого називали ворогами народу. Знаючи долю повстанців, які тепер опинилися за колючим дротом, він, як ніхто, правдиво передає їхні почуття й переживання у свої віршах. Зазначимо, що поезія Опору, зародившись у надрах УПА, продовжувала розвиватися не тільки в еміграції, вона творилася й “за ґратами”, а також деякий вплив мала на поезію 60-х років, часів “відлиги”. Зауважимо, що саме поезію упівську і “поезію з-за ґрат” можна часово розрізнити, але в своєму генетичному контексті вона оперта на національний дух, і, врешті,

на опорі всьому “чужому”. Тому вважаємо, що поетичні твори, зміст яких спрямований проти утисків свободи нації, людини як особистості, слід вважати поезією Опору. До неї зараховуємо поезію упівську, “з–за ґрат”, а також “шістдесятників”, які намагалися, хоч і не завжди відкрито, заявити про себе світові, як про національно свідомих людей.

Поезії І. Гнатюка є складовою поезії Опору. До неї відносимо й деякі його цикли віршів, котрі поет мав змогу надрукувати в добу незалежності. Його вірші з “Гнатюковим імперативом громадянського обов’язку, відданого служіння своєму народові” [43, с. 6] засвідчують появу письменника, як справжнього майстра слова, який довершеним пером відтворив картини визвольної боротьби українців у часи Другої світової війни, а також незламність духу політичних в’язнів колимських таборів.

Поет-воїн вірний кодексу честі повстанців, готовності до самопожертви у потрібний для нації момент – таким постає перед нами Гнатюк у віршах із циклу “Щодня то облава, то бій”. У цих поезіях відбувається “пересотворення світу” фашистського й комуністичного, тоталітарного на світ національний, український. І якщо наш ліричний герой і зазнає поразки, проте він подарує людству останнє слово. “А жанр останнього слова володіє особливою могуттю і концентрацією – це згусток, бо промовляється на межі життя і смерті” [35, с. 193]. Та, як не дивно, упівська поезія, вміщуючи у собі національні лозунги, переросла у щось більше, оскільки відродилася зі своїм основним змістом у поезії невідьницькій, шістдесятницькій, і навіть у віршах вісімдесятників. Художній текст для нас цікавий тим, що він висвітлює картини національного сприйняття світу ліричним героєм в умовах обмеженого простору й часу. З історичного контексту випливає двочленність художнього простору, який постає перед нами як протиборство двох стихій – національного і ненаціонального. Як зазначає І. Роздольська, український світ має позитивний енергетичний заряд, а “чужий”, переважно

"московський", "пульсує у ритмі від'ємному" [35, с. 193]. Між цими частинами існує межа – це кров синів українського космосу. "Вторгнення інонаціонального ритму викликає настороженість" [35, с. 194]": "Упали постріли, як птахи в тривожні хащі і яри" [13, с. 55].

Лірика Гнатюка енергійна, гранично прицільна, насичена багатьма деталями реальності, драматичним психологізмом, що добре розкриває складність, душевну повноту й трагізм особистості у нерівній боротьбі з ворогом, підступним і хитрим, жорстокість якого, проте, була безсила знищити дух, порив до волі, стерти нанівець національну ідею, бо тільки Вічний Дух залишається нетлінним. Він і перемагає:

“Допоки світу – він не постаріє,
Утілений в привілля степове
Дух волі – дух одвічної стихії,
Що в заповідях нації живе” [13, с. 55].

Динаміка життєвої дії пульсує в поезії з невтихаючою силою, роздирає спокій, захоплює активним чином:

“То був мій світ стихії – боротьби,
Я жив наосліп, зібраний і вперти,
Як божевільний, прагнучи, аби
У тому танці впасти – і померти” [13, с. 57].

Поетичне слово Івана Гнатюка – це не тільки висока література, естетичне багатство, не тільки цитадель духу – цитадель романтичних поривів і настроїв, а насамперед – приклад власної життєвої дії, що є відзеркаленням “alter ego”:

“Іду, наївно– строгий,
Готовий з ходу – в бій,—
В дозорі щем тривоги
Солодкий, як напій.
Іду і, захопивши,

Обмацую у сні
 Ту кулю, що давно вже
 Призначена мені” [13, с. 54].

Поезія Гнатюка особлива тим, що вона проливає світло на об’єктивне поцінування української визвольної боротьби, сфальсифікованої ворожою пропагандою. З вірша поета “Допит” постає образ жінки – патріотки, української незламної месниці, яка героїчною смертю доводить свою непохитну віру в доцільність боротьби:

“Та марно тішився – не встиг
 І оком кліпнути: в тій хвилі
 Рука – як блискавка, і штик
 Крізь кисть – аж хрусьнуло – навиліт” [13, с. 53].

Християнська мораль – одна із засад поета. Коли все сплюндровано, столочено, коли варварському свавілля немає меж, усе ж є порятунок: проїнятися вірою:

“Повстанська фотографія... Чота
 Чи, може, рій, не ставши на коліна,
 Благовіщає, зціпивши уста:
 Христос Воскрес – Воскресне й Україна” [13, с. 54].

Віра у воскресіння нації – провідна тема Гнатюкових поезій. Звучить вона й у малій поемі “Повстанець”, де пораненого українського воїна переховують добрі люди. Та, як завжди, “підстерegli недремні стукачі”, і ті, “у маскхалатах, в ременях навхрест” швидко вчинили розправу над господарями які переховували повстанця:

“Та ще з-під стріхи – полум’я і дим:
 У слід квапливо скоєна розправа” [13, с. 50].

Героїчний опис повстанця – непоодинокий в упівській літературі:

“Ні пари з уст – хоч навпіл переріж
 З відкушеним язиком. Як камінний,

Мов тільки й прагне – впасти чим скоріш
Загинути за волю України” [13, с. 50].

Вольові почуття ліричного героя продиктовуються невідворотною вірою в українську державницьку перемогу, яку не вбити нічим:

“Петля спирала дихання – дрітка.

Ворожі зори цілились, як жерла.

І хоч він був уже без язика –

Напружився і крикнув: – Ще не вмерла!” [13, с. 51].

Поет, вибравши шлях борця, добре усвідомлює, що його чекає:
“недоречні були і напуття й плачі, / я збирався на смерть – у дорогу далеку...
/ О, як тяжко з обжитої хати вночі / йти світ за очі в ніч – у німу небезпеку”
[13, с. 52].

Цей вибір був не спонтанним, І.Гнатюк ще юнаком добре усвідомив колонізаторську політику Москви, бачачи, як це відображається на його рідні, друзях і на ньому самому:

“І тільки шибениці й тюрми

В тій грі не відають перерв

Не в шахи граються, а в юрми

Невинних смертників – їх жертв.

Як зла вовчиця, скаженіє

Й хова ті виграші Москва,

А дух одвічної стихії

Щоразу й мертвих ожива” [13, с. 55].

Поезія І. Гнатюка міцна, мускуліста, з доброю душею, з любов’ю до світу, до життя, з високою патріотичною потребою служити Україні:

“Присягалися битись до загину,

В битві смерть – не зрадницька напасть, –

Хто життя віддасть за Україну,

Тому Бог сторицею віддасть” [13, с. 49].

Герой І. Гнатюка у творі “Пам’яті Василя Теслюка” – благословенний Україною – йде на смерть, вірячи в її завтрашнє свято:

“Розписався пострілом з пістоля –
Переможець страху й небуття, –
Ти довів тим розписом, що воля
В боротьбі – дорожка за життя” [13, с. 53].

Поряд з героїкою у творах поета помітні філософські роздуми над сутністю людини, її боротьбою за вищі ідеали, а також – над смертю:

“Кривавий танок воєнних лихоліть,
Тривожні думи й сни про Україну,
І на її жертвовник – доброхіть
Життя, за волю віддане в заміну” [13, с. 55].

Поезія І. Гнатюка водночас сповнена драматичного біографізму:

“Я наосліп утік серед білого дня,
Так що й кулі не встигли послати у спину, –
Через парк, через страх,
через смерть – навмання,
Наче б вирвався з зашморгу, – біг без упину.
Без притулку – то в скирті, то в когось з рідні,
День і ніч то погоні, то зради чекати, –
Я усе пережив, але більше мені
Не судилось побачити рідної хати” [13, с. 52].

Боротьба українських воїнів пройшла у партизанських рейдах, в холодних зимових лісах, в голодному повоєнному підпіллі, в роки підступних і жорстоких облав, але інших шляхів до української самостійності не було. Дорога пролягла крізь самопожертву:

“Йдуть, хоч, може, кинувши за ґрати,
Ворог знову їх порозпина, –
Тільки й щастя – двічі не вмирати,

А за волю – смерть їх не страшна” [13, с. 49].

“Філософія такої поведінки, безперечно, виникає з досвіду нашої історичної борні за своє звільнення з-під імперської неволі й підкріплюється філософією ніцшеанської надлюдини. Пригадаємо, наша духовна еліта на початку ХХ століття, себто у велику епоху визвольних змагань, філософське вчення Ніцше мірила як ідею для української нації рятівну. Врешті, на цій вольовій основі зродились “усуси”, встали герої Крут” [40, с. 48].

Для інших поетів-повстанців, так само, як для І. Гнатюка, “поезія виявилася мистецьким результатом екзистенційного вибору в межових умовах військового, кінцесвітнього хаосу, які на порозі смерті фізичної прагнули через мистецтво вийти на якісь нові рівні свого існування як окремої особистісної одиниці, так і у вигляді мікроелемента національної мікросистеми, підключившись таким чином до могутньої європейської світоглядної традиції через філософію екзистенціалізму аж до античних часів” [36, с. 282].

Поетичним документом протесту проти інтелектуальної задухи, парадусу абсурдів, імітації живого життя став цикл творів І. Гнатюка “Трагічне покоління”. Поезія була в тих умовах гідною формою існування людини творчої і внутрішньо незалежної. Завдяки творчості мовби розсувалися мури, падали ґрати – ти вільний у своїй державі Поезії... Це було й опором, і рятунком, давало життєві сили. Вірші циклу “Трагічне покоління” були написані поетом протягом 1950 – 1955-х років, в час заслання автора, і відредаговані ним уже в 1988 році. Для Івана Гнатюка, як і для багатьох інших поетів цієї доби, провідними мотивами творчості стали ідеї незламності духу, свобода особистості, опір тоталітарній системі, а також мотив туги за рідним краєм, яким просякнутий чи не кожен поетичний твір. Якесь духовне самоспалення, дивовижна сконденсованість ідеї постають на моральному ґрунті, – попри все залишатись людиною.

Навіть в інтимних віршах “Колимські сонети” – сила , напруженість чуття, лаконізм і разом з тим несамоовитість його вияву:

“Але іду, не падаю. Несу.

В любові я сповідаю красу –

Вона мене до віку берегтиме” [12, с. 50].

Для невідьницької поезії І. Гнатюка характерним є свій поетичний словник, у якому багато слів узяті з тюремного побуту, актуалізовано й специфічно забарвлено, відповідно до задуму твору; багато і новотворів, не простих і неоднозначних. Своя система порівнянь, епітетів, метафор. Для поета, поряд з ритмічною довершеністю важливим є задокументованість часу, якоїсь події. Заголовки творів часто мають абстрактні назви, наприклад: “Повернення”, “Прощання”, “Ностальгія”, “Марення”, “Життя”, “Безсоння”. Задумом твору стає якась мить, яка фіксується у творі, це іскорка великого поетичного вогню, яку піднесено до рівня поезії. Гнатюкова поетика – це символ моменту, настрою, життєвої ситуації, найтонших порухів душі, того незбагненого, яке підвладне лише ліриці:

“І рухнули спомини – важко, мов скелі,

Засипали в серці різдвяне тепло,

Що наче даремне волення в пустелі,

До самого ранку нестерпно пекло” [14, с. 34].

Вірш “Трагічне покоління” – ода поетам-сучасникам І. Гнатюка, які жили “і в боротьбі, і в муках рабського терпіння” і не зневірились. Так характерна християнська символіка для поетів руху Опору, трапляється й у вірші І. Гнатюка. Образ Христа вміщує в собі незламність духу українця. Мотив “шестя Ісуса на Голгофу” переосмислюється поетом , і такий подвиг приписується “трагічному поколінню”, яке: “не йшло на манівці – / З німим терпінням на лиці / Мов у терновому вінці / Жило – трагічне і завзяте” [12, с. 13].

Автобіографічний момент засвідчено у вірші “Етап” . Якими схожими

ставали долі колишніх повстанців, тепер політичних в'язнів, яких товарними вагонами зі Львова відправляли у далекий край. Правдиво постають перед нами в темно-сірих тонах картини Гнатюкових поезій. З допомогою вдало підібраних слів, авторських повторів створюється відповідний настрій твору. Поєднання непеєднаних понять увиразнюють задум вірша:

“В два яруси вмостилися квапливо –
До грона грона стриженних голів”.

Або:

“Загуб гудок – і рушили. Як тіні,
Хиталися у рамочці вікна” [12, с. 14].

Карту “подорожі” українських в'язнів поет відтворив у таких рядках: “Урал – Байкал – порт Ваніно, а далі / Охотське море, далі – Коліма” [12, с. 14].

Провідним у поезії автора “Колимських сонетів” (в назві вчуваємо гірку ремінісценцію на “Кримські сонети” польського поета-романтика А. Міцкевича) і “Втраченого покоління” виявляються описи табірної життя, якому водночас протиставляються картини природи:

“На сході світає – їх хмари барвисті
Зливаються в гаму далеких суцвіть,
А тут за вікном – загорода й на вищій
Нічний вартовий з автоматом стоїть” [12, с. 21].

Безвихідь, гнітючий настрій душі вимальовуються й у наступному вірші “Як вутлий човен, кинутий у бурю”. Життя поета – боротьба човна з морем під час бурі, і та буря колись стихне, лиш би не зневірився поет, якого: “...часто хвилі відчаю... В безтямі б'ють об лоно кам'яне” [12, с. 16].

Вірячи у краще майбутнє, лірик нотує:

“Мабуть, уже загинув би давно,
Пішов би вутлим човником на дно,

Якби на мить зневірився і в волю” [12, с. 16].

Поетичне звертання до хмар бачимо у вірші “Ностальгія”. Лаконічно близький фольклорному мотиву розмови з якимось небесним світилом, деревом, природним явищем, є семантично складнішим і експресивно насиченішим художній прийом зображення єдності людини й природи. Безперечно, обидва ці художні засоби мають спільний корінь: вони беруть свій початок в анімалістичному світогляді, коли людина ще остаточно не виділила себе із світу природи. У поезії автора ця первісна основа інтегрувалася з усвідомленням людини самої себе як органічної частини навколишнього світу, художнім елементом якого в цьому випадку є хмара:

“О, хмарко грайлива,
 Яка ти щаслива,
 Що, маючи волю,
 У далеч пливеш.
 Ти линеш , як мєва,
 Сріблисто–рожева,
 Не чуєш ні болю,
 Ні туги – безмеж” [12, с. 18].

Саме з невірницької поезії вирости такі слова–вирази, які в поезії майбутніх поколінь сприйматимуться як певні символи явищ суспільно–політичного життя. В Гнатюкових поезіях це – “німа чужина”, “вічна мерзлота”, “сибірські замети”, “холодна чужина”, їм протиставляються – “рідна хатина”, “рідний двір”, “наша Україна”. Справді, картини зими відображають душевний холод, зневіру, а весни – відродження життя і надій, хоча поет і не вірить, що його повернення на Батьківщину можливе.

Ще більш експресивне навантаження та емоційна виразність закладені у статичній ознаці психологічного стану людини, вираженій дієприкметником:

“Я без любові нидію і гину

Закинутий в холодну чужину”.

Або:

“Коли ж, нарешті, зболена, мов знята

З хреста, прийшла, впросивши вартових,

Збагну, що ти – ні в чім не винувата” [12, с. 50].

Отож, характеризуючи творчість І. Гнатюка, ми виявили у ній упівські й тюремні мотиви, які безперечно доводять, що, зародившись як поет–воїн, автор продовжував творити навіть опинившись у межовій ситуації, не зрадив своїм ідеалам, зумів дати життя своїм віршам. Його твори не вийшли друком у добу застою, але, навіть у той час, вони все ж таки виконали своє головне призначення – не дали скоритись самому поетові, допомогли вижити і збороти смерть.

Вважаємо, що основна тема творів І. Гнатюка – дух Опору, нескореність національної душі українця.

ВИСНОВКИ

Література Опору включає не тільки упівську і невідільницьку поезію, до неї зараховуємо також твори, написані українцями в діаспорі, а ще поезію “шістдесятників”, які лише на мить відчули “свобідне повітря” і вже, ковтнувши його, не змогли змиритися з “тоталітарним обезкисненням”, зараховуємо і “вісімдесятників”, які “рваним” своїм словом з допомогою асоціацій намагалися боротися з таким режимом, який обмежував права і свободу людини. Ми зупинили свою увагу на упівській і невідільницькій поезії 50–х років. В подальшому важливим бачиться дослідження поезії наступних років (у якій з певною силою, хоч і в іншій формі, теж виявляється тема Опору, яка вважаємо, є основною для української літератури радянського періоду, але, яка опинилася “за кулісами” і її вивчення у ті часи було заборонено).

У літературі Опору, як у жодній іншій, вдало відображено національну душу українця, його незламний дух, велику віру у щасливе життя нації. Духовно зростаючи, поети постають перед нами у всій своїй величі. Читаючи їх вірші, ми відчуваємо, як пульсує у них життя, скільки енергії можна черпати з цих незасихаючих джерел.

У ХХ столітті значна частина українців змушена була читати літературу, яка привчала сприймати світ “по-чужому”, з чужих уст. Тривалий час “материкова” Україна знала лише про одну, радянську літературу, зовсім не підозрюючи про існування літератури, яка набагато ближче стоїть до нашої душі й розуму. Радянська література, змальовуючи ілюзорне “щастя” у новітній імперії, змішувала людину з натовпом, і як особистість вона тонула в сірій масі. Звичайно, заперечити існування літератури “радянської” ми не можемо, але нам слід краще придивитися до тієї, вивчення якої заборонялося. Вона морально нищить тоталітарну

систему, яка не визнає ідей свободи нації.

Ідеї руху Опору, який виразився в упівській поезії, наповнив її ідейними гаслами, такими ж, які сповідували народи інших країн. Спочатку всю свою боротьбу упівці спрямовують проти сталінського режиму, а пізніше, зрозумівши наміри Німеччини, – і проти гітлерівців. Та все ж найбільшим гнівом пройняті твори, спрямовані проти більшовизму. В бою народжені слова ставали справжньою зброєю. Повстанська література – один з виявів культури резистансу. Це пласт духовного опору народу. Серед фольклорних поетичних творів цієї тематики вимальовується своя жанрологія, система образів і символів, які відрізняють їх від інших явищ. Хоча, безперечно, повстанська література виросла із лірики січових стрільців, та вона має свою галерею образів-персонажів. У повстанському фольклорі переосмислено деякі символи, які розкривають національний світ українця. Хронотоп пульсує у трьох вимірах: минулому, теперішньому і майбутньому. Минуле базується на героїчному часі козаччини, теперішнє – героїчне життя повстанців заради щасливого майбутнього нації. У повстанській літературі присутній мотив “змієборства”. Протиставляються два світи: “свій–чужий” – ця схема характерна і для невільницької поезії. Повстанцям-поетам була притаманна ще одна риса письма – імітація або передбачення своєї смерті. Монолог – основний засіб композиції твору. Створення таких образів, як “ворон”, “березовий хрест”, “висока могила”, не тільки вдало передають межову ситуацію у якій опинилися повстанці, вони допомагають зрозуміти, який усе-таки великий подвиг був здійснений повстанцями.

Повстанська література все ж не є єдиним засобом вияву культури резистансу. Були поети–воїни, які в лавах УПА боролися з ворогом. Це і Юрій Липа, Марко Боєслав, Петро Гетьманець, Мирослав Кушнір і багато інших поетів. Марія Потикевич–Заболотна, безпосередній учасник

визвольних змагань, в'язень концтаборів, ця жінка зуміла донести нам свій жар любові до рідної землі, віру у велике майбутнє нації. Її вірші стоять близько до народнопоетичних фольклорних творів, у них відбитий весь спектр боротьби, незламність духу жінки-патріота. Досліджуючи поезію М. Потикевич-Заболотної ми помітили їх автобіографізм, який є суворим і повчальним. Спорідненість творів поетки з упівською поезією відчувається у самому настрої. Вірші визвольних змагань палкі і ніжні, гострі і нещадні, загартовані у нерівній боротьбі. Ліричний герой її творів – закохана дівчина, яка мстить за смерть нареченого. Трохи згодом, у бою, мужнє слово і вже агітаційно спрямованими стають вірші поетки. Пісенність притаманна творам М. Потикевич, як і доби визвольних змагань, так і затратним поезіям. Душа українця – це як нетліючий вогонь, який не гасне у далекому Сибіру, саме це і є провідною темою творів загатної поезії М. Потикевич. Виразником нескореного духу стає пісня, яка співається за будь-яких обставин.

Біографія Марії Потикевич-Заболотної споріднена з долею поетів-оунівців, одні з яких помирали у бою, інші опинялися в еміграції, а треті помирали у радянських концтаборах. Основними мотивами творчості залишаються сум за рідним краєм, оспівування величі українського народу, віра у справедливість. Переважає громадянська лірика, хоча зустрічаємо філософські роздуми над життям, а також інтимні мотиви. До речі, образи Матері, Христа, є дуже вдалим, емоційно довершеними.

Творчість Марії Потикевич-Заболотної заслуговує на нашу увагу через те, що вона як представниця упівської і невільницької поезії сконцентрувала у собі весь дух боротьби з “чужим”. Поетка в цікавих моделях відтворила ідеї національної соборності і не довершена рима, психологія ліричного героя хвилює нас у творах.

Поетичний цикл віршів І. Гнатюка – зразок вищого, професійного

підходу до теми. Поет пройшов крізь “десять кіл пекла ” і зумів зберегти всю чистоту святої боротьби за чесні ідеали. Твори І. Гнатюка м’язисті й емоційні, вони не тільки задокументували трагічний і героїчний час, вони несуть у собі певну психологічну навантаженість.

Список використаної літератури

1. [Б.п.] Відгукніться! Потикевич-Заболотна М. *Волинь*, 1993. 26 січня. С. 5.
2. Забужко О. “Що сказано”, або Як українська література, виходить в люди”. *Пост Поступ*, 1995. №2 (160). С. 14.
3. А ми тую червону калину...: Пісні української національно-визвольної боротьби. Дрогобич, 1990. 42 с
4. Абліцов В. Антифашистський рух Опору. *Голос України*, 1999. №208. С. 6–7.
5. Антонич І.-Б. Поезія по цей бік барикад (пер. з польської Мільницького). *Дзвін*, 1990. №5. С. 114-117.
6. Балади. Про кохання та дошлюбні взаємини. Київ: Наукова думка, 1987. 471 с.
7. Балушок В.Г. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян. Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. 216 с.
8. Банин А.А. К изучению русского народного песенного стиха. Методологические заметки. Фольклор: Поэтика и традиции. Москва: Наука, 1982. С. 94-139.
9. Від видавництва (переднє слово). *Слово і зброя: Антологія поезії визвольної боротьби*. Торонто, 1968. С. 7.
10. Галич О. А. Теорія літератури. К.: Либідь, 2001. 487 с.
11. Гартман Макс. Більшовицькі злочини в Одесі. *Літопис Червоної Калини*.
12. Гнатюк І. Колимські сонети. *Дніпро*, 1990. № 8. С. 50–51.
13. Гнатюк І. Щодня то облава, то бій. *Основа*, 1995. № 3. С. 48–56.
14. Гнатюк І.Ф. Нове літочислення: Вірші та поеми. Київ, 1990. 396 с.
15. Гнатюк Іван. Стежки-дороги. Дрогобич: видавнича фірма

- “Відродження”, 1998. 496 с.
16. Гром’як Р. Вступне слово до читачів цієї книжки. *Потикевич–Заболотна М. Нам дуже треба жити: Спогади, вірші-пісні медсестри УПА і політв’язня*. Тернопіль: Воля, 2000. С. 7–10.
  17. Дей О. Співанки – хроніки. К. : Наукова думка, 1972. 140 с.
  18. Дем’ян Г. Воскресла Україна – буде панувати. *Визвольний шлях*, 1996. № 9. С. 142–144.
  19. Дем’ян Г. Повстанська співанка–хроніка з південного Закарпаття. *Літопис Червоної Калини*, 1993. № 3–4. С. 24–26.
  20. Дем’ян Г. Степан Бандера в українському пісенному фольклорі. *Українські проблеми*, 1995. 4.2. С. 109–114.
  21. Донцов Д. Співаник УПА – універсал нової України. *Визвольний шлях*, 1995. Ч. 8(47). 1160 с.
  22. Іванюк Б.П. Жанрологічний словник. Лірика. Чернівці: Рута, 2001. 93с.
  23. Крамар О. Повстанські похідні пісні (За матеріалами Західного Поділля). *Художня творчість та етнографія*, 1995. № 4–6. С.60–65.
  24. Липа Ю. Бій за українську літературу. *Український засів*, 1993. Ч. 7. С. 31.
  25. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Львів: Просвіта, 1991. 205с.
  26. Моторнюк І. Українська література ХХ століття: зміст, обсяг, періодизація. *Дзвін*, 2001. № 7. С. 134–148.
  27. Наєнко М. Модерне літературознавство у “Час езуїтів”. *Літературна Україна*, 1999. 25 листопада. С. 9.
  28. Немченко І. Героїчна домінанта в долі й у творчості поетів оунівців. *Визвольний шлях*, 2000. №2. С. 57.
  29. Петлюра С. Завдання української літератури. Варшава, 1937. С. 54.
  30. Потикевич-Заболотна М. [Біографічна довідка і вірші]. *Провесінь*: Літературно мистецький часопис. Чортків, 1992. С. 28–30.

31. Потикевич-Заболотна М. Нам дуже треба жити: Спогади, вірші-пісні медсестри УПА і політв'язня. Тернопіль: Воля, 2000. 167с.
32. Потикевич-Заболотна М. Нескорена пісня. Тернопіль: Лілея, 1997. 49 с.
33. Потикевич-Заболотна М. Пам'ятай. *Агро (Коломия)*. 1991. 26 жовтня. С. 6.
34. Правдюк О. Українські повстанські пісні. *Народна творчість та етнографія*, 1992. Ч. 2. С. 12–21.
35. Роздольська І. Поезія українського андеграунду 40-50-х років ХХ століття: зі схрону реального та віртуального. *Наукові записки. Серія: літературознавство*. Тернопіль, 1999. Вип. V. С. 191–198.
36. Роздольська І. Політична естетика в українській поезії резистансу 40–50-х років ХХ століття у генетичному контексті. *Наукові записки. Серія: Літературознавство*. Тернопіль, 1999. Вип. IV. С. 281–286.
37. Роздольська І. Українська поезія резистансу 40–50-их років ХХ ст.: генетичний контекст і естетична природа : Авт.дис... канд. філол. Наук. Львів, 2000. 19с.
38. Салига Т. Поезія вояків УПА. *Історія української літератури ХХ ст. : У 2 кн. Кн. 2*. К.: Либідь, 1998. С. 51.
39. Салига Т. Поезія українського резистансу. С. Бандера на тлі епохи. *Літературна Україна*, 1999. 11 лютого. С.3
40. СалигаТ. Муза і меч. Літературно–критичні нотатки про упівську поезію. *Українське літературознавство*. Львів, 1993. Вип. V– VII. С. 140–150.
41. Сеник Любомир. Подвиг нескореного духу. *Повстанська ліра*. Львів, 1992. С. 4–8.
42. Таланчук О., Шалах О. Бо життя кожного тіла – кров його, життя його вона. *Українська мова та література*, 2001. № 10. С. 8–9.
43. Череватенко А. Іванові Гнатюку – 70. *Літературна Україна*, 1999. 16

вересня. С. 6.

44. Шарварок О. Три гердани на одне чоло. (Про українського національного героя). *Політична думка*, 1998. № 1. С. 110–132.
45. Шимків П. Жанрова система повстанких пісень. *Наукові записки*. Серія: Літературознавство. Тернопіль, 1999. Вип. V. С. 216–223.
46. Щупак П. Там у полі чорний ворон кряче (Трансформація символу ворога в українській баладі). *Дзвін*, 1993. № 7–9. С. 161–170.
47. Яворнюк К. Семантичне оновлення фольклорних образів в українській поезії ХХ століття (Із спостережень над фольклоризмом поетичної творчості шістдесятників і учасників Нью-Йоркської групи поетів народна творчість та етнографія, 1999. № 4–6. С.78–85.

Електронні джерела

48. Забудь мене, моя матусю. URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/2327461.html>.
49. Батько наш - Бандера, Україна - мати! URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/8387116.html>.
50. Там, під Львівським замком. URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/112303.html/>
51. Йшли селом партизани. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/5545.html>.
52. Лента за лентою (Вже вечір вечоріє). URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/112323.html>.
53. Три брати (Ой там у лузі). URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/327560.html>.
54. Рости, рости, черемшино. URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/728044.html>.
55. За Україну (О, Україно! О, рідна Ненько). URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/4939.html>.
56. Повіяв вітер степовий. URL:
<https://www.pisni.org.ua/songs/212318.html>.

57. Буде нам з тобою що згадати. URL:

<https://www.pisni.org.ua/songs/212292.html>.

58. Гей-гу, гей-га – таке то в нас життя. URL:

<https://www.pisni.org.ua/songs/642.html>.

59. 12 українських повстанських пісень, від яких кров у жилах холоде.

URL: <https://ua.ua.top/3985/>.

60. Повстанські пісні. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96.

61. Українські повстанські пісні. URL: <https://www.pisny.net/ukrayinski-povstanski-pisni/>.

62. Повстанські військові пісні. URL: <http://battle-kyiv.org.ua/podiyi/povstanski-vijskovi-pisni/>